

A szentesi takácsmesterség

NAGY VERA

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

A takácsok céhe Szentesen a legnépesebb és a legkorábban alakult céhek közé tartozott, ahogyan ez a környék más helységeiben is jellemző volt. Nem sokkal a csizmadiák után, 1767-ben nyerték el 22 artikulusból álló céhlevelüket. Legényeik ugyanebben az évben kaptak 30 pontos szabályzatot.¹

A mesterség céhes időszakáról viszonylag nagy számú írott forrás áll rendelkezésünkre. Ezek közül legtöbbet a céh jegyzőkönyvei árulnak el tevékenységükről, a 18. század végétől. Ebből az időből két jegyzőkönyvet ismerjük. A szentesi levéltár őrzi „Az Betsületes Céhnek Törvényes és Ujabb Protokuluma” című könyvet, amely egy 1793-as céhhatározattal indul, „Pálovits József Céh Mesterségében”. A másik a hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban található, s az 1796-os évszámot viseli kettes szám alatti bejegyzése. (Az egyes számú hiányzik.) 1836-tól írtak „A Szentesi Betsületes Takács Céh Protocollumá”-ba, mely szintén a szentesi levéltárban van. Ezek a jegyzőkönyvek nem szerepelnek „A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere” című munkában. A levéltári források között van egy 1820-as privilégium és több limitáció,² a szentesi Koszta József Múzeum anyagában pedig bizonyáglevelék, két darab mintakönyv és egy céhbehívótábla.

A mesterség alakulásáról századunkban másféle források vallanak. Részben még élő takácsok és a közelmúltban meghalt takácsok hozzátartozói, részben olyan idős asszonyok, akik még használtak szótteseket, stafirungba kaptak ilyeneket és ezekről hasznos információval tudtak szolgálni.

A mesterség céhes korszaka

Pozsár István szerint 1767-ben tartotta első céhgyűlését a tizenkét mester.³ Az 1836-os jegyzőkönyv két évvel későbbre teszi az eseményt: „Ezen Betsületes Czéh Kezdette a maga Üllését a mint a régi Protocolomból láttzó 1769 ik esztendőbe, és kik voltak a Czéh Kezdői, és attól fogva kik állottak ezen Betsületes Czéhbe valamint az is, kik voltak ezen Betsületes Czéh Elöljárói 1836 ik Eszetendeig ugyan ott láttzó, most pedig ezen újabb Protocolluma készült a Betsületes Czéhnek Felsőges V k FERDINÁND

¹ Pozsár István 1912. 109—110. Sima László 1914. 291.

² Csongrád Megyei Levéltár szentesi fiókja. A szentesi levéltárban a takácscéhre vonatkozó iratok IX. 15. szám alatt. A továbbiakban az egyes jegyzőkönyveket a következőkkel jelöltem: jk. 1793, jk. 1796, jk. 1836, és a privilégiumot: priv. 1820.

³ Pozsár István 1912. 110.

Kegyelmes Királyunk Országlása alatt 1836 ik Eszetendőbe, a mikor éppen a Városunk meg váltása történt...

Pozsár a céh filiális helyeiként említi Mindszentet, Szegvárt, Orosházát, Siró-hegyet és Anyást.⁴ Siróhegy mesterei azonban valószínűleg a mindszenti társasághoz tartoztak.

A jegyzőkönyvek jelentős részét teszik ki azok a bejegyzések, melyek a mesterekre, legényekre, inasokra általánosan vonatkozó, legtöbbször felülről jövő rendeletek, és a céh határozatai. Egy részük egy-egy céhtagot, legényt érintő kérdésekben hozott döntéseket tartalmaz.

Az 1820-as kiváltságlevél első kilenc cikkelye szól az inasokról, melyek általános érvényű szabályok az ország minden pontján, bármely mesterségben dolgozók számára. Leírja az inasfelvétel módját, az inas kötelességeit és jogait, utasítja a mestert, hogyan bánjon az inásával. A három éves inaskodás a mesteremberek fiai számára is kötelező, annyi előnyük van, hogy felfogadáskor és felszabadításkor csak fél taksát fizettek.⁵

Ugyancsak általános érvényű az az 1795. évi szeptember 25-i helytartótanácsi rendelet, mely a rajziskolák kötelezővé tételét írja elő az inasok számára. Ennek másolata az 1796-os jegyzőkönyvben is szerepel.

A rajziskolák kötelező látogatását először Mária Terézia rendelte el, majd II. József megerősítette azzal, hogy bizonyos mesterséget tanuló inasok addig nem lehetnek legények, amíg egy évig nem jártak rajziskolába vasárnap és ünnepnapokon, s erről bizonyítványt nem mutattak be. Ez vonatkozik azokra a legényekre is, akik még nem végeztek rajziskolát. A mesterek körében nem volt nagyon népszerű ez a törvény, ezért kellett újra megfogalmazni és négy forint büntetést kilátásba helyezni, ha valamelyik mester akadályozná inasát az iskolába járásban. A büntetésből begyűlt összeget rajzeszközök vásárlására kellett fordítani, szegény tanulók részére. A rajziskola kötelező a kőműves, kőfaragó, padlókészítő, asztalos, kerékgyártó, ács, lakatos, kovács, aranyverő, gombkötő, rézöntő, harangöntő, bádogos, kolompár, aranyműves, paszománkészítő, takács, nyerges, szíjgyártó, műszerszámkészítő és fazekas szakmákban. Egyben előírják az írni, olvasni nem tudó inasok iskoláztatását.

Az 1796. évi jegyzőkönyv következő részei is az inasokról szólnak, de mellettük nem szerepel sem évszám, sem a céhmester vagy mások aláírása, sem pedig hivatkozás más forrásokra. Feltehetően a korábban is érvényben levő ide vonatkozó szokásokat akarták rögzíteni, de vannak benne a privilégiumból származó részletek is.

„Az Inasok bé szegődtetésének módja” című rész elsősorban azok kötelességeit tartalmazza. Az inasnak álló gyerekeknek előbb őt kérdésre kell válaszolnia, amelyek a mesterség választásának okaira és a választott mesterre vonatkoznak. Az inással szembeni legfőbb elvárások: a vallásosság, becsületesség, engedelmesség és az igyekezet, szorgalom a mesterség elsajátításában. Első kötelességként „az Isteni félelem” van megjelölve. „Reggel mihelyt fel kél, Parantsolás nélkül adjon hálát Istennek vagy Imádkozzon. Innep és Vasárnapokon a Templombéli Isteni Tiszteleten meg jelenjen.” Zárójelben azért hozzátesszik: „...ha tsak gazdájjának szüksége attól el nem vonja.” A templomban pedig „... ha tisztességesen nem viseli magát, meg fog páltzáztatni.”

A mesterség jó megtanulása mellett az alapanyaggal való gazdaságos és becsületes bánásmódra hívják fel figyelmét. „A Keze alá bízott fonállal híven bánjon, abból leg kisebbet is el ne vessen, se kűszálva, sem pedig más tsalárdsággal.” A tolvajokra a legsúlyosabb büntetés vár: „... ha pedig lopásban tapasztaltatik, keményen meg fog érte páltzáztatni a céh háznál a kűszöbön, s azon túl soha többet bé nem vétetődik.”

⁴ Pozsár István 1912. 110.

⁵ Priv. 1820.

Sok más céhhez hasonlóan itt is büntették a dögköz nyúlást, „*minthogy a Mesterség tisztát kíván*”, ezért az inas büntetése az addigi szolgálati idő elvesztése volt, újra kezdhette az inaskodást. (Idővel valószínűleg hatályon kívül helyezték ezt a büntetést, mert a szöveget áthúzták.)

Az inasnak nemcsak a mesterséggel kapcsolatos feladatokat kellett ellátni, hanem voltak úgynevezett „*Házi Kötelességei*” is. mint például a „... *Kurtzára, Kútra való járás kötelessége. Ha vagyon tanító Mesterének Tehene, Sertésse, azt kihajtani, étetni, itatni gondja Légyen, A Műhelyt kiséperje tisztán tartsa... Ha Tanító Mesterének Szüksége hozza magával akár Rétre, Szöllőbe, Szállásra el menni tartozik ott híven dolgozzon mintha mindég véle volna Tanító Mester Ura.*” Még egy — a mesterségtől távol álló — feladata volt, amely szolgáltatásról feltehetően utóbb lemondtak a mesterek, mert a mondatot áthúzták. „*A Gazdájja Lábát valahányszor kívánja meg mossa.*” Törődtek az inas ápoltságával is: „*A maga tisztán való tartására, feje fésülésére is gondja Légyen.*”

A kötelességek felsorolásából kiderül, hogy a még gyermekkorban lévő inasok szigorú felügyelet alatt éltek, s napjaik kemény, sokszor nem a mesterségbe illő munkával teltek. Ez a mesterek részéről visszaélésekre adott lehetőséget. Ennek elkerülésére az inas három kezest választott, akik közül az egyik a céhmester, a másik kettőt tetszés szerint választhatta. Ha a mester rosszul bánt az inással — nem adott neki enni, télen mezítláb járatta, stb. — hozzájuk fordulhatott panaszra. A kezesek az ügyet kivizsgálták, s ha a mester valóban hibás volt, megbüntették, de ha az inas vádja volt alaptalan, az bűnhődött. Az inas azonban mindenképpen kiszolgáltatott helyzetben volt, akkor sem szökhetett el, ha rosszul bántak vele. Ilyen esetben a kezesek keresték meg és hozták vissza. Ahogyan a privilégiumban is szerepel, minden elmulasztott napért plusz egy hetet kellett szolgálnia. Hogy a legények ne használják ki túlságosan az inast, úgy rendelkeztek, hogy a mester tudta nélkül nem lehet küldözgetni.

A határozat végül az inasra háruló anyagi terheket és juttatásait rögzíti: „*Az Inas maga tartozik mind szegődtetéséért mind szabadittatásáért fizetni. Az Inasnak nints egyéb bére, hanem minden esztendőre egy pár fehér ruha. Téltre Lábbeli a mi a Gazdájjától ki telik tzizma, bakants vagy botskor nyáron pedig mezítláb, felszabadulásakor egy ujjas mándli helyett fog adni a Maiszter 4 ftot és 30 krt.*” Korábbi szokás szerint kaphatott az inas mándlit, amit ekkor már pénz helyettesített. Mindezt az elszegődő inas előtt olvashatták föl, mert az utolsó mondat így szólt: „*Ehhez tartsa magát az inas s elmehet.*” A jegyzőkönyvnek ez a része az előtte és utána következő bejegyzések alapján 1796-ra tehető.⁶

Az inas életkorát csak 1839-ben határozták meg: 14 évesnél fiatalabbat nem lehet fölvenni inasnak.⁷

A jegyzőkönyv későbbi rendelkezései között is előfordul olyan, amely az inasokra vonatkozik. Míg korábban az inasok felvételének leírásában szerepel bizonyos bér — pontosabban ruhával, cipővel való ellátás — addig a céh 1814. január 9-én úgy rendelkezett, hogy tápláláson és tanításon kívül egy mester se ígérjen semmiféle jutalmat, „*Fehér ruhát, dolmányt*” a beálló inasnak, a többi mester kárára. A rendeletre azért volt szükség, mert sok szülő csak addig adta takácsinasnak gyerekét, amíg az meg nem erősödött, s azután más mesterséget keresett számára, s „... *a mostani szük időbe még nagyobb kár az egész Czéhnek illy haszontalanul tartani tselédeket*”, akik ráadásul semmi igyekezetet nem mutattak a mesterség elsajátításában, s ez természetesen színvonalbeli romláshoz is vezetett.

⁶ Jk. 1796.

⁷ Jk. 1836.

1802. február 1-én hozott céhhatározat megszabta, hogy az inasnak szabadulása-
kor mennyit és milyen címen kell fizetnie. Jó példa erre Balog István szabaduló levele
1782-ből.⁸ Ő lehet az, akinek kézírásos mintakönyve forrásaink között szerepel.
Az 1802-es határozat kimondja, hogy a pénzbeli fizetésen kívül „*egy pint bor a Keresz-
telő*”, ami korábban feltehetően valamilyen ceremóniával járt együtt, mert megjegy-
zik, hogy „... többé senkit sem fog megöntení a Kis Társaság ... mivel a czéh az Ön-
tözést el törölte végképp.”

A jegyzőkönyv elején az inasok beszegődtetésének leírását követi „*Az Inasok
felszabadításának módja*” című rész, amely egyben már a legények főbb kötelességeit
is rögzíti. A legények helyzete szabadabb, de ugyanakkor több felelősséggel jár.
Az inas és a legény állapota közötti különbséget így fogalmazták meg: ha „... köte-
lességben restül s szívségtelenül jártál el, meg vertek, s Huntzfutnak s mindennek
mondtak még is tsak Inas maradtál, a Mesterségből ki nem tsaptak, de már ezután
másképpen lesz állapotod, Mert ha a Mester Legényi Régulákat meg nem tartod, s ha
valaki betstelen magad viseléséért le huntzfutol, mindjárt nem vagy Mester Legény mig
betsületet pénzzel vissza nem váltod...”

Kötelességei között változatlanul elsőként szerepel az „Isteni Félelem”. „*Va-
sárnap és Imnep napokon kétszer a Templomi Isteni Tiszteleten meg jelenjen annyival
inkább mivel a Legényt sem gazdaságbéli gondja, sem Majisztere parantsolatja attól el
nem vonhatja.*” A mester iránt a legény tisztelettel tartozik, annak szavát meg kell
fogadnia mesterségbeli dolgokban és viselkedésben egyaránt. A legény tartsa szavát,
különösen akkor, ha bizonyos időre eligérkezett egy mesterhez, ha pedig el akar jön-
ni, időben jelentse be és számoljon el mesterével, valamint a kis társaság dékánjával,
hogy tartozása ne legyen, „... tarisznyájába úgy rakdjon el hogy a Házbeliek Közül
Lássa valaki né hogy a mondasson, hogy a gazdájját is tarisznyájába tette.”

Voltak bizonyos szolgáltatások, amelyekkel a szokás alapján a mester tartozott
a legénynek, de mivel ezeket semmiféle írott rendelet nem szabályozta, nem volt köte-
lessége, csupán a legény jó magaviseletén múlott, hogy megkapja: „... a mi Czéhünk-
ben szokás és az Országok némelly részében hogy a Legénynek fehér vagyis alsó ru-
háit ki mossa az Asszonya, Húsához tzukmist⁹ vét, s ágyat adnak alá.”

Nem részletezik a legény minden kötelességét, mondván, hogy ezeket a többiek-
től fogja eltanulni, „... A mire pedig a Kereszt Attyai tanítják azt senkinek sem lesz
szabad ki beszélni.” A legények közé való bevételekor 10 garast és egy pint bor árát
tartozik fizetni a belépő. Az ilyenkor fizetett pénz összege természetesen az idők fo-
lyamán változott.

A legényi állapot már bizonyos rangot jelent, amit ki is fejez az utolsó mondat:
„...s eddig ha volt István, Pista, ezután légyen István Mester s mondattasson szabad
Legénynek.”¹⁰

A legényekre vonatkozó legfontosabb általános tudnivalókat is a privilégium
tartalmazza, mely szabályozza a vándorlást és az elszegődés módját.¹¹ Ezt helyben
kisebb módosításokkal egészítették ki. 1803-ban hoztak a szentesi takácsok olyan
rendeletet, amely szerint „... augustus első napjáig egy Legénynek is elmenő Kunsaftja
ki nem adódik ... mig tsak a Céh a Városom munkát tudna néki adni.” Ez alól azok a
feleséges legények kivételek, akik nyáron mezőgazdasági munkát akarnak vállalni.
A rendelet azért született, mert a legények szeptember, október, november táján fog-

⁸ Pozsár István 1912. 218.

⁹ cukmisz=főzelékféle. (L. Bálint Sándor 1957. I. 223.)

¹⁰ Jk. 1796.

¹¹ Priv. 1820.

1. A szentesi takácscseh behívótáblája 1801-ből. Koszta József Múzeum, Szentes. Ltsz.: 72.7.1.

laltak „*teleő méhelyt*”, így olyan időszakban kellett eltartani őket, amikor hónapokig — általában áprilisig — kevés volt a munka, nem sok hasznát vette a mester. A bizonyoságlevél kiadásának megtagadásával akadályozták meg, hogy a nagy munkák idejére, amikor szükség lett volna rájuk, elmenjenek.

1804-ben 45 forintban határozták meg azt az összeget, amelyért legényt lehet fogadni. A mester ebédet tartozik neki adni, „fölstökre” és vacsorára pedig kenyeret. Amelyik mester olcsóbbért tartja, azt 4 forintra büntetik.

Az 1817. szeptember 7-én tartott céhgyűlés arról hozott határozatot, hogy alapítványt tesznek a jövevény és beteg legények megsegítésére, oly módon, hogy minden legény minden bejárásakor 5 krajcárt fizet a társaság ládájába.¹²

A legények ünnepe a lakozás volt, melyet a céh anyagilag is támogatott. Az 1836-os kiadások között szerepel: „*Legények Lakozásakor segedelem és költség.*”¹³

¹² Jk. 1796.

¹³ Jk. 1836.

A jegyzőkönyvek személyre vonatkozó határozatai között is többször szerepelnek a legények. Kéréseik többnyire céhbe való bevitelre vonatkoznak. Néhány ilyen kérést a rajziskolai bizonyítvány híján utasítottak el. Ennek elvégzése, valamint a remek elkészítése volt a feltétele a vásárhelyi születésű Bán János belépésének 1803-ban, aki emellett kérte, hogy „*Néhai B. Takáts Mester Kultsár István Özvegyét Pethő Sárát jövődöbéli feleségül magannak el venném a B. Takáts Céhnek való helles egyet értéséből.*” A kántorpenzt fizetők névsorából kiderül, hogy a feltételeknek eleget téve később bevették a céhbe.

Részben a „Rajz Oskola” hiánya miatt nem fogadták el 1796-ban Farkas Péter és János vándorlását, de azért sem, mert céh nélküli helyen dolgoztak, így bizonyosságlevelét sem kaphattak. A határozatból nemcsak az derül ki, hogy ha a legény céhbe akar állni, akkor három évet kell céhes helyeken töltenie, s erről bizonyosságlevelét hozni, hanem az is, hogy az inas sem lehet legény, ha három évet le is szolgált céh nélküli helyen, amíg céhes helyen nem szolgál még egy évet inasként.¹⁴

A céhbe való bejutás feltételei: a vándorlás befejezése és a remek elkészítése. A szentesi takácsok 1803. március 20-án ezeket megtoldották azzal, hogy a céhbe lépni akaró legény mesterségbeli tudásáról meggyőződjenek, a vándorlásból hazatért legény köteles egy évig, mielőtt a céhbe állana, helybeli mesternél dolgozni.¹⁵

A privilégium szerint a legény keresztelőlevele, szabaduló levele és vándorlása során kapott tanulóleveleinek felmutatásával jelentheti óhaját, hogy a céhbe kíván lépni. Ha földesúri hatalom alatt áll, földesurának engedélye is szükséges. Ha a legény nem rendelkezik saját felszereléssel, akkor a céh biztosítja neki a remeklés idejére, s a költségeket a remek eladásával szerzi vissza. „*A Czéh fogja elrendelni, hol, mikor és kinek vigyázása alatt kellessék a Remeket megtenni.*” A privilégium 25. cikkelye kimondja, hogy „*Azon Legény a ki Remekét hiba nélkül elkészíti, Mesternek bé vétessék.*”¹⁶

A privilégiumon kívül számos céhhatározat utal a remeklés módjára és körülményeire. 1803-ban például a szentesi takácsok meghatározták a remeklés idejét is, november, december, január, február hónapban, mivel a nagy munkák ideje februártól novemberig tart, s ilyenkor „*.... a Kenyér Keresés idején Kéntelen volnának a Czéhbeli Mesterek ... a Czéhbe bé állani akarókkal, s Remeklőkkel bajlakodni, hasznosabb dolgokra fordítható idejeket haszontalanul el vesztegetnék...*”¹⁷

Egy 1793-as határozat szerint remek készítésekor minden legény más feladatot kap, s a remekes reggel 6 órától este 6 óráig dolgozhat.¹⁸

A remek elkészítéséhez rajzra volt szükség, amelyet feltehetően mintakönyvekből vettek ki. Erre utalhat a kiadások között szereplő feljegyzés „remek forma festésért” kifizetett pénzről.

A jegyzőkönyv pontosan rögzíti, hogy kinek mit kellett remekbe elkészíteni. Szomodi József — aki 1872-ben az utolsó céhmester volt — 1836-ban kérte „Remekre való bocsájtását”. A céh határozata szerint: „*Levelei megvizsgálódott Rajzból való bizonyítványát is elő mutata azonnal remekre bocsájtátódott vörös formát Nro 2ik szám alatt valot szőjön, fehér formát 4 Táblást szőjön Két végű tőrölközöt 2 és fél rőf hosszút.*” Egy keveset a szöttesek mintájáról, díszítéséről is megtudunk 1851-ből, amikor Rátz Mátyás és Kiss Pál kéri remekre bocsájtását, „*Melynek következtében az érdemes Deputáció Leveleiket megvizsgálván, és minthogy Törvényünk szerént az*

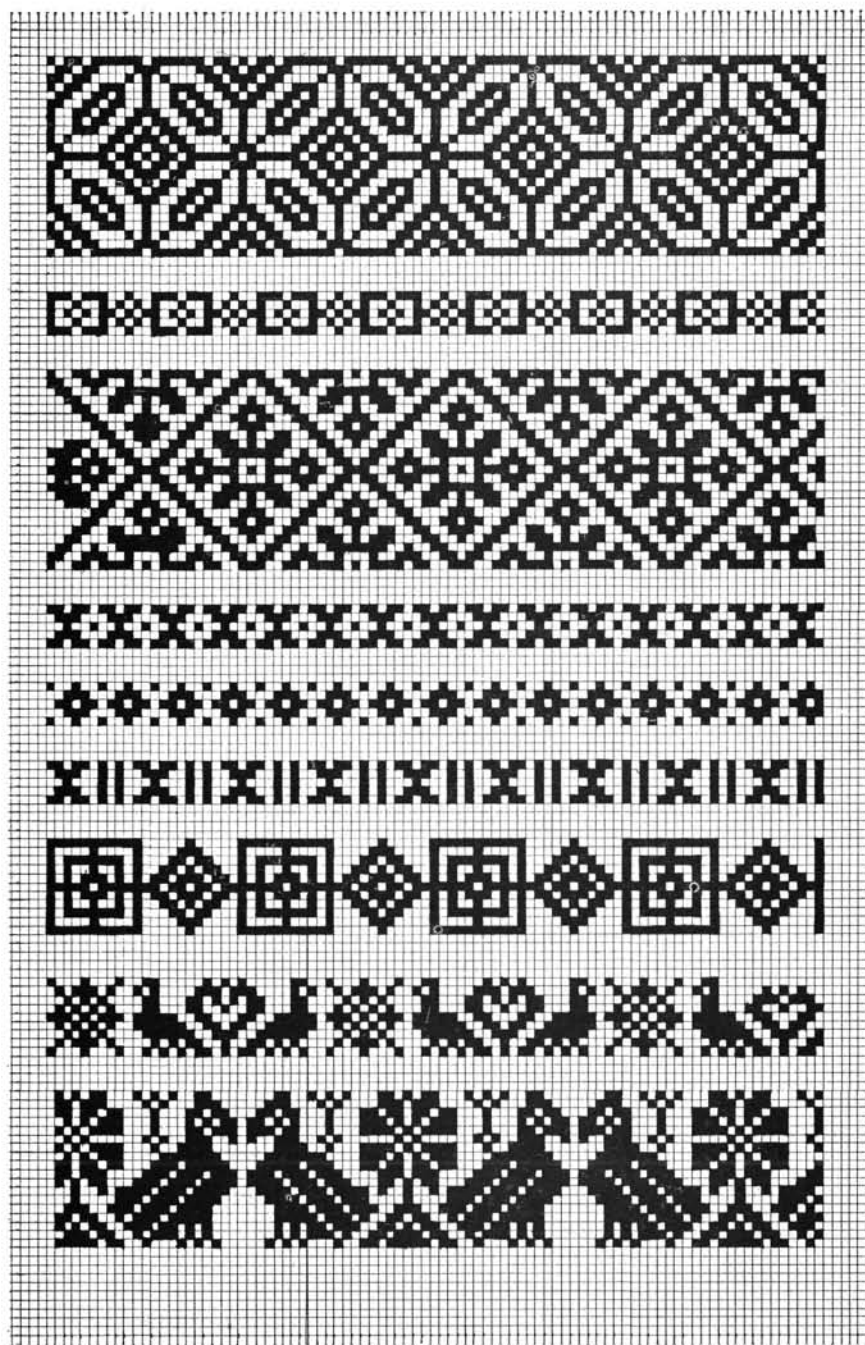
¹⁴ Jk. 1796.

¹⁵ Jkv. 1796.

¹⁶ Priv. 1820.

¹⁷ Jk. 1796.

¹⁸ Jk. 1793.

2. Szedettes szőttesek mintarajzai egy 19. századi szentesi takácsminta-könyvből.
(Kosztá József Múzeum, Szentes, Ltsz.: B 535.) Rajz: Koncz Margit

idejüket kitöltötték, rajzaikat bevégezvén Remekre bocsájtódtak és Rác Mátýásnak ujabbi készítésű Nro 3 alatt lévő forma, Kiss Pálnak pedig a régibb virág cserepes Koronás forma elkészíteni rendeltetett.”

Az 1830-as évek elején a remeklőknek még vörös formát és fehér formát egyaránt kellett szőni. 1837-ben „*A remekelni akarók a fehér forma megváltását kérték. Meg engedődött 4 pengő forintért oly formán, hogy 2 1/2 rőf hosszú két végű kendőt szőjjenek csak hogy a köze sima vászony legyen.*” Így szerepelhet az 1842-es bevételek között az, hogy Kádár Sámuel nem csak „Remek Tacsát” és „Táblajárást” fizet, hanem „fehér Forma Váltásgot” is.

A remekeshez deputációt rendelt a céh, de tilos volt segíteni, büntetés terhe alatt. A remek vizsgálatkor viszont már az egész céh együtt volt. A csekély hibával elkészített remeket elfogadták, de a remek hibáért büntetést kellett fizetni a céh kasszájába.

Noha a remeklés szigorú feltételek között zajlott le, indokolt esetben azért a céh tett engedményeket. 1851-ben Cseke Istvánt, mint kiszolgált katonát felmentették a remek készítése alól, a testileg gyengéknek pedig a legegyszerűbb remeket rendelték, ez a „tizenötátlás veres forma” volt.

Sikeres remeklés után a legényt kézfogással a mesterek sorába bevették. Az új mesternek esküt is kellett tenni, ami egy 1854-es határozatból derül ki. „*A múlt Években megtörtént, hogy a megremekelt ifjak Czéhbe állások alkalmával fel nem eskettettek, hanem a mostani iparutasítás rendelése szerint bé fizetés után csak kéz fogás által lettek a Társaság tagjaivá.*” A céh úgy döntött, hogy az eskütétel szokását viszaállítja.¹⁹

Az 1820–30-as években a mesterek száma oly mértékben kezdett emelkedni, hogy korlátozni kellett a céhbe való belépést. A létszám további növekedését a vidéki legények letelepedésének megakadályozásával próbálták elérni. 1820-ban a makói Tshe László takácslegény fordult a céhhez azzal a kéréssel, hogy „... *Túl a kis éri Lakos Varga Márton Leányát el akarná venni feleségül. Mellyre a Czéh azt válaszolta, hogy abba leg kisebbé sem ellenkezik, hanem Ő az Atyától engedelmet kérjen s egyzersmind innen feleségestől együtt el takarodjon s el vigye Makóra és hogy soha a Czéhnél nem alkalmatlankodik s még csak nem is gondolkodik arról, hogy valaha Szentesi Lakos Legyen.*”

1834-ben a földéaki Krébetz János kérését, hogy a céhben kíván dolgozni, csak úgy teljesítették, hogy legényként dolgozhat, de itt ne akarjon mester lenni.

Kevésbé voltak szigorúak a várostól, sőt a falutól is távol, a tanyavilágban dolgozó társaikkal szemben, akik a távolság miatt nem jelentettek konkurenciát. 1811-ben a „*Mindszenti Határbeli ügy nevezett Siró hegyen kíván Takáts Mesterré lenni a Mindszenti érdemes Társaink Társaságában Zubek József*”, akit be is vettek a mesterek közé, azzal a feltétellel, hogy „... *ha Siró hegyről bé akar menni Mindszentre lakni tehát remekelni köteles leszen, az Anya céhtől rendelendő remeket úgy és ott, a hol az Anya céh fogja parantsolni.*”²⁰

Hogy milyen lehetősége volt egy legénynek a mesterséget önállóan elkezdni, ha az nem öröklődött a családban, arra jó példa a következő szerződés:

Én alol irt Boldizsár Mátýás bizonságot teszek arrol, miszerént Sipos Gáspárral egységre léptünk: I ször Hogy én fentebb is említett Fiát Ményhártot mint ki vándorlot Takáts Legényt Czéhbe álitom az magam költségén, oly le kötelezés melyet, hogy Remeklésétől fogva számítván három egy más után kevetkező Esztendő, mint saját fiam nállam tartozik szolgálni, én az alatt az idő alat tartozom

¹⁹ Jk. 1836.

²⁰ Jk. 1796.

meg házasítani, és ha további időre egymásnak nem tetzvéen akaron elbocsátom, oly feltételek alatt, hogy házasságán kívül tartozok adni egy szüvő Széket és ahoz való Szerszámot.

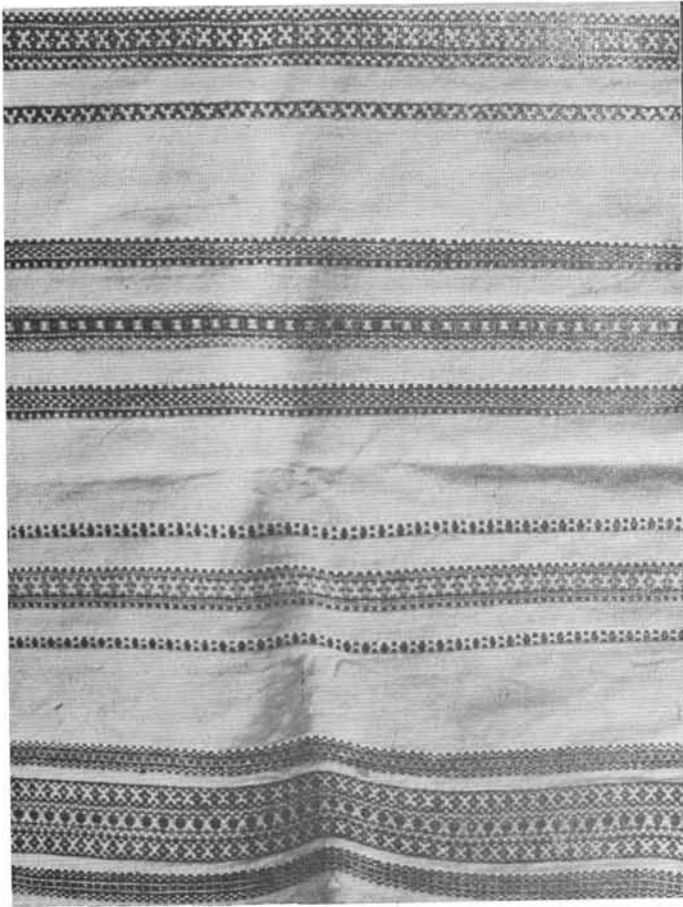
2 szor Mivel az Remelési költséget már meg is tettem, és a többi fenteb meg irotakra is kötelezem magamat.

Szentesen 1853 Január 22 kén

Boldizsár Mátyás

Sipos Gáspár²¹

A mesterek fő kötelességeit is a privilégium tartalmazza. A vallási előírások betartása mellett elrendeli a rászorulók segítségét, tiltja egymás legényeinek elcsalását, egymás munkájának ócsárlását, rögzíti a céh szervezeti szabályait.²²

3. Sütőabrosz két szélből összevarrva, gazdag piros-kék díszítéssel. 19. század. 130×160 cm.
TJM Hmvh. Ltsz.: 87.19.8.

²⁰ Jk. 1796.

²¹ CsmL. Szf. IX. 15.

²² Priv. 1820.

Noha a privilégium csak általános rendelkezéseket tartalmaz, amelyek minden céh esetében ugyanazok voltak, mégis indokolt — ha röviden is — utalni rá, mert a jegyzőkönyvek határozataival összehasonlítva válik világossá, hogy a felülről jövő szabályok hogyan valósultak meg helyben, hogyan módosultak, bővültek.

A vallási kötelezettségekről szóló részt 1804-ben a szentesi mesterek kiegészítik a miséken való viselkedés szabályozásával, mivel „...*az Ifjú Mester emberek magokat félre vonnyák ... a gyertya tartás elől*”, ezért a mesterek a miséken időben megjelenjenek és egy helyre üljenek.²³ A templom beli rendetlenkedést szigorúan büntetik. 1837-ben például „*Marsi József többszöri templom beli hibájáért betyáros maga viselete (miatt) fel jelentődött.*” A mesterek döntése szerint „*Meg ítélődött most először 2 ft v. ha még ez után is meg nem regulázza magát Kemény fenyíték alá fog vétetődni.*”²⁴

1797-ben 2 forint büntetés terhe alatt megtiltja a céh, hogy a mesterek egymást becsmételjék, azaz „*Le Huntzfutolják*” ha nézeteltérésük van.

A céh köteletségének tartotta az özvegyek, árvák, betegek és károsultak támogatását. 1798-ban Szabó János takácsmester felesége kérte, hogy fiát fogadják el mesternek, mert férje 11 éve megnyomorodott. A céh helyt adott kérésének azzal a feltétellel, hogy ifjú Szabó János apjának gondját viseli, mesterségbeli ismereteiről pedig a céh előtt bizonytságot tesz.²⁵ Anyagi támogatásra a bajba jutott mesterek is számíthattak. 1829-ben a céh kasszájából 12 forintot vettek ki „... *a Mindszenti megégett Hat Filialis Mester Társaink segedelmére.*”²⁶

1810-ben a mesterek előnyt akarván szerezni saját gyermekeik számára, csak egy év kötelező vándorlást írtak elő nekik. Pontosan nem tudni mi okból — valószínűleg felsőbb szervek tiltakozására — a határozat nem lépett életbe.²⁷

A kontárok tevékenységét nemcsak a privilégium tiltotta, de a mesterek is erősen küzdöttek ellenük. 1838-ban a bevételek között szerepel 5 forint, azzal a megjegyzéssel, hogy „*Kuldus Nagy Sámuel kontárkodván büntetést fizetett.*” A kiadások között pedig 7 forint 39 krajcár, amely „*A tanyai kontárok vizsgálása és székjek el hordásakor kotsi bér és költség.*”²⁹

A mesteremberek által elkövetett kisebb vétségekben maga a céh ítélkezett, a nagyobb bűncselekményt elkövetőket vagy visszaesőket a törvényszéknek adták át. Ilyen visszaeső volt Pethő János takács, akit 1801-ben nagyobb pénzbüntetésre ítéltek a céh csalásért, lopásért, valamint „*Kutzori Nevű Kortsmába Paksi István aluván annak a 'sebjét' síván s tolvaj modra vájkálta ... özvegy Szilágyiné Láttá, 's többen is a kik akkor Fű osztáson ott mulattak.*” A szőlőhegyen cseresznyefa ágakat tördelt, a céhgyűlésen gúnyolódott. A céh által kiszabott büntetés azonban nem bizonyult hatásosnak, még ez évben pálcázásra ítélte a fiskális s ekkor a céhhez fordult segítségért: „*Kérte a B. Czéhet hogy azon Gyalázatos büntetéstül mentse meg a B. Czéh Maga megaláztatását tekintvén kegyelembe fogadta 2 forint(ra) büntette.*” Emellett még 2 forintra büntették a kecskeméti vásárba menvén „*Hemző István Legimnek tett azon bestelen szavaiért, hogy miért dolgozik Pápisztánál s több ilyen Mester társait Kisseb-bítő szavaiért.*”

A céh nemcsak a mesterek, de azok családtagjai felett is ítélkezhetett. 1802-ben Török János feleségére „... *reá bizonyosodott hogy Ns. Dobosy Ilona Asszonynak más-*

²³ Jk. 1796.

²⁴ Jk. 1836.

²⁵ Jk. 1796.

²⁶ CsmL. Szf. IX. 15.

²⁷ Jk. 1796.

²⁸ Jk. 1836.

tól titokban el Lopott ... fonalat adott el." Az asszonyt a törvényszéknek való átadásra ítélték, de férje kérésére megmenekült ettől.

Más vétkekért behajtott pénzbeli büntetésekkel a kassza bevételei között találkoztunk. Főként a legények fizettek mise mulasztásért, „többrendbeli Korhelységért.”²⁹

A céh szigorúan ellenőrizte a munkavégzést is. Erre szolgált a rendszeres „műhelyvizsgálás” vagy „Deputatio”. Részletes körülményeit nem ismerjük, feltehetően a céhmester és néhány kiválasztott mester járta végig a műhelyeket, megvizsgálva, hogy mindenütt az előírásoknak megfelelően dolgoznak-e. Ilyenkor ellenőrizték azt is, hogy a limitáció ki van-e függesztve a műhelyben. Ide vonatkozó egyetlen megjegyzés 1839-ből való. „*Minthogy pedig a műhely vizsgálatkor egy fő tzikkely a rőfök igaz nagysága vizsgálhatja és hogy ez is igazságosan történjen az határozottatott, hogy a czéh tsináltasson vas rőföt törvényes nagyságút...*”³⁰

Az 1800-as évek elején a céh szentesi mestereit „Belső Mester emberek”-ként emlegetik a jegyzőkönyvekben, megkülönböztetésül a filiális helyek mestereitől, a szegvári, orosházi, mindszei, azaz külső mesterektől. A filiális helyek mestereit — ahol többen voltak — az ottani vicecéhmester fogta össze, akinek feladatai közé tartozott a kántorpénz beszedése és beszállítása Szentesre. A filiális helyek mestereinek számáról nem sokat tudunk. 1802-ben 22 orosházi mester fizetett kántorpénzt, egy 1821-es bejegyzés szerint pedig 17 mindszei mester. A mindszeiek felsorolásában előbukkannak olyan családnevek, mely családok tagjai a következő század elején is ismert takácsok voltak Mindszenten: Kallai, Kurucz, Csorba. A mesterség tehát egyes családokban több mint egy évszázadon keresztül öröklődött.

Ányás mint filiális hely nem lehetett számottevő, valószínűleg csak egy-két mester dolgozhatott ott. Egy 1825-ös bejegyzés szerint „*Ányási Lakos Szakálás Ferentz mint Külső mestertársunk Hatt esztendőre való Kántorát meg fizette.*” Így hosszú ideig nem kellett Szentesre mennie.³¹

1804-ben a szegvári takácsok számára adtak ki rendtartást, mely szerint a céhmesternek szót fogadjanak, tudta nélkül legényt ne alkalmazzanak, a kántorpénzt pontosan fizessék, a Szegváron dolgozó legények bizonyáglevelét pedig Szentesen állítják ki.³²

A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy az orosházi és a mindszei takácsok mikor szakadtak el az anyacéhtől. Más forrásból tudjuk, hogy legkorábban az orosházi takácsok váltak el, szabadalomlevelük 1820-ból való. 1886-ban itt tíz mester dolgozott, de egy-egy mesternél 2—3, sőt 6 szövőszék is működött.³³ A mindszeiek 1838-ban adták be kérvényüket, s 1840. november 30-án kapták meg V. Ferdinándtól 49 pontba foglalt privilégiumukat.³⁴ 1867. május 26-án a szegváriakról jegyezték fel, hogy „*az Szegvári filjális mester társaink nyilatkoztak, hogy ők kívánkoznának az Öreg Cétől meg válni.*”³⁵

A céh tisztségviselőiről 1798-ban olvashatunk először részletesebben, amikor meghatározták fizetésüket: „*... mint hogy a Céh Mesternek, Atya Mesternek, Czéh Notariussanak a Czéh terheit a többek felett kell viselni hogy ezen túl fizetések légyen A*

²⁹ Jk. 1796.

³⁰ Jk. 183.6

³¹ Jk. 1793.

³² Jk. 1796.

³³ Juhász Antal 1965. 308.

³⁴ Keller Lajos 1900. 110.

³⁵ Jk. 1836.

*Czéh Mesternek 4 f. 30 kr. Az Atya Mesternek 2 — A Notariusnak 1 azon kívül minden Kunsaftba való irás 1 kr. és az ide oda való Levelek irásáért 7 kr.*³⁶

A szentesi takácsmesterek között katolikusok és reformátusok egyaránt voltak. A céhen belül gondosan ügyeltek arra, hogy a katolikusok és a reformátusok kiadásai arányban legyenek. A katolikus mesterek általában többet költöttek „szentségekre”, így a reformátusoknak többnyire tartozott a kassza. A reformátusok pénzükből jutattak a „Debreceni refrom. Oskola számára” valamint a „Szegedi Református Templom és Iskola építésére”.

A katolikusok egyházi kiadásai között főként a kántormisék szerepeltek. Mivel a kántor évnegyedet jelent, kántormiséjét is évente négy alkalommal szolgáltatták, nyilván a negyedévenként tartott kántorgyűlés idején. Ezek azonban nem estek minden évben ugyanarra a napra. Tavasszal tartották húsvét előtt a „Böjti Kántor”-t, ez eshetett Mátyás napjára is, akkor „Mátyás Kántor”-ként emlegették. Említenek „Pünkösti Kántor”-t, „Sarlós Kántor”-t (Sarlós Boldogasszony napján, június 2-án), szeptemberben Máté vagy Mihály napjára esett kántormise és végül a „Karácsonyi Kántor” zárta az évet.

A kántormiséken kívül még egy jelentős napot emelnek ki a számadások, a céh védőszentjének ünnepét, s az ekkor tartott misét. A szakirodalom védőszentjüként Sarlós Boldogasszonyt említi.³⁷ Az 1790-es években és még a következő század elején is gyakran szerepel „Sarlós Sz Mise” a kiadások között, sőt 1799-ben úgy jegyezték föl egy kiadást, hogy „Czé Patronája Sarlósi Misére”. A céh korábbi időszakában tehát valóban Sarlós Boldogasszony lehetett a takácsok patrónája. 1821-ben először azonban patrónaként egy másik név bukkan föl. Ekkor 2 forint 30 krajcárt fizettek ki „Szent Anna Asszon Napra Czéh Patrónus Szent Misére”. 1825. július 26-án a Szent Anna napi misét mint a céh patrónájának nagy miséjét említik, s így marad a következő évtizedekben is.³⁸ Meglepő, de úgy látszik, hogy a szentesi takácsok 1820 körül megváltoztatták védőszentjüket.

Szent Annát gyakran választották védőszentjüknek azok a férfiak, akiknek foglalkozása valamilyen asszonyi munkával állt kapcsolatban, főként a takácsok, szabók. (Pl. a szegedi szabók.)³⁹ Míg Sarlós Boldogasszony napja a paraszti munkarendben az aratás kezdőnapja, addig Szent Anna napja az asszonyi kendermunka, a kendernyűvés kezdete.⁴⁰ Így szorosan kapcsolódik a takácsok munkájához. Szentesen ma is van Szent Anna utca, ahol a szájhagyomány szerint valamikor több takács élt.

A céh történetében kiemelkedő esemény volt a céh megalakulásának évfordulója. 1767-ben született ugyan a céh, de a százéves évforduló megünneplésére nem vártak 1867-ig, már 1860-ban megtartották. Ez év június 10-én kelt jegyzőkönyvükben név szerint felsorolták a tizenkét alapítótagot: Pálovits József, Szabó Gergely, Szabits András, Gombás János, Eger József, Balogh Mihály, Pető János, Sipos Péter, Rósa István, Sipos Ferentz, Csiszár István, Traj András és az akkori céhbiztos Kamotsay Imre. Az évforduló megünneplését lakomával kötötték össze, melyen a céh 85 tagjából 39-en vettek részt. Az ünnepség érdekes epizódja volt, hogy bemutatták a céh keretein belül készült első takácsremeket: „*Ugyan ez alkalommal azon száz éves remek is mely először készült minthogy mind ekkorig tisztába megtartatott felmutattott.*”

³⁶ Jk. 1796.

³⁷ *Pozsár István* 1912. 110. Céhkataszter. 1976. II. 306, 307.

³⁸ Jk. 1796, Jk. 1793.

³⁹ *Bálint Sándor* 1977. I. 99.

⁴⁰ *Kiss Lajos* (1943.) 193.

Az új ipartörvény bevezetésével 1872-ben eltörölték a céheket. A szentesi takácsok utolsó céhmestere Szomódi József, aki a céh megszűnte után a testület elnöke lett. A céhre jellemző szervezeti formák azonban tovább éltek, a mesterek ugyanúgy jártak a gyűlésekre, fizették a tagdíjat és táblajárás útján értesítették egymást.

A mesterség a múlt század végén

A mesterség virágzását az 1880-as évektől rohamos hanyatlás követte. 1886-ban a városi tanács mint elsőfokú iparhatóság felszólította a takácsokat, nyilatkozzanak, hogy az újonnan alakult ipartestületbe be akarnak-e olvadni. Válaszukat érdemes teljes terjedelmében közölni, mert nagyon jól rávilágít a hanyatlás tényére és okaira.

„Mint hogy a takács ipar a magos minisztérium által is házi iparnak tekintet, mert az országos ipartörvénykönyvben előszámlált és megnevezett iparágak rovatában fel nem vétetett, azt ezen testület is mint házi ipart tekintí és nyilatkoztatja a következő okoknál fogva.

- 1 ször. *Mert ezen iparág Magyarország több vidékén tsaknem minden háznál otthonos, úgy hogy az nők és gyerekek által gyakoroltatnak a házi szükséges szövetek elő állítása szempontjából.*
- 2 or. *Ösmerve a vidékünkön a szövészethez szükséges kender és len termesztés hiányát, mely nélkül a takács ipar fent nem álhat.*
- 3 or. *Országszerte tudva van azon szomorú körülmény mely szerént a külföldi gyárak különösen a szövészet terén annyira leszoritották magyar ország iparosait hogy ezen ipar semmi féle élet képességet nem tanúsíthat a vele foglalkozóknak, mert a magyarországi iparos a készületlen nyers anyagot is sokkal magasabb árért kaphatja mint a külföldi gyári készmunkák a kereskedők által itt elárusítatnak.*
- 4 er. *Szentesen sőt a mi környékünkön minden iparos ezen ipart csak saját személyében, még így is a munka hiánya miatt évenként egy legfeljebb két hónapnál tovább nem folytathatja. Segéd vagy tanoncz évek óta nem létezik melyek az iparhatóság intézkedését vehetné igénybe. A régibb időkből származott tagok legnagyobb része pedig más vagy koránál vagy szegénységénél fogva munka képtelenné vált. Az ifjabbak pedig a szokatlan napszám és nehéz kúbik munkával kéntelenek a napi kegyeröket megkeresni.*

Az itt elősorolt okoknál fogva teljes tisztelettel vagyunk kéntelenek nyilatkoztunkat akként kifejezni a Tekintetes iparhatóság kegyes színe előtt, miszerént az általános ipartestület tömörüléséhez hozzá nem járulhatunk, s csatlakozást nem teljesíthetjük.”

Ehhez a képhez hozzátartozik az az 1887-es határozat, mely szerint „a Szentesi Takács iparos segédek létszáma tejjessen elfogyván”, ingóságait leltározzák fel és tegyék el megőrzésre.⁴¹

Ahogy az idézett szöveg is utal rá, a takácstermékek iránti kereslet csökkenését az olcsó külföldi — főként ausztriai és csehországi — textíliák beáramlása okozta. Ezek olcsósága miatt nem volt érdemes tovább a munkaigényes kendertermesztéssel és feldolgozással foglalkozni, ennek következménye pedig, ahogy a 4. pont írja, a takácsok csupán egy-két hónapot tudtak dolgozni évente, mert bér munkát egyre kevesebbet kaptak.

Míg ebben az időszakban Szentes városában a takácsmesterség sorvadásnak indult, addig a volt filiális helyeken — különösen Orosházán és Mindszenten — jelen-

⁴¹ Jk. 1836.

tős a felvevőpiac. A takácsok számára az orosházi hetipiactól a 30-as években is a legjobb elárúsító hely volt a környékben. Itt a hagyományoshoz jobban ragaszkodó paraszti vásárlók igényei miatt a takácstermékek tovább állták a versenyt a gyári árukkal szemben.⁴²

A takácsok számának alakulása

A jegyzőkönyvek mindegyikében találunk adatokat a takácsok létszámáról. Ezek alapján 1769-től 1885-ig tudjuk nyomon követni, hogy hány mester dolgozott a városban. Ezt elsősorban a kántorpénzt fizetők névsora teszi lehetővé, amely — a nevek vizsgálata alapján — csak a városban dolgozó, úgynevezett belső mesterekre vonatkozik. Ritka az olyan bejegyzés, amelyből kiderül, hogy abban az évben hány mestere volt a céhnek. Ilyet találunk 1860-ban, a százéves évforduló kapcsán, 1846-ban pedig, amikor új jegyzőkönyvet nyitnak, felsorolják az összes akkori mestert név szerint, de folyamatosan hozzáírják az új belépőket is, így 186 nevet találunk. Ebben az évben — későbbi feljegyzésekből derül ki — az első új belépő Szabó Sándor, aki 77. a névsorban, a jegyzőkönyv megkezdésekor tehát 76 tagja volt a céhnek. Ez az adat megegyezik a másik jegyzőkönyvben szereplő számmal, mely a kántorpénzt fizetőket rögzíti. A kántorpénzt fizetők listája alapján viszont nem valószínű, hogy minden évben pontos adatot kapunk, előfordult, hogy valaki késett a kántorpénz fizetéssel, rövid időre abbahagyta a mesterséget, esetleg beteg volt stb. Ez is oka lehet, ha egymás utáni években nagyobb különbség mutatkozik a mesterek számában. 1860-ban, az évforduló kapcsán 85 mestert említenek, de a kántorpénzt fizetők száma csak 70. Előfordul, hogy hosszabb időszakban nincs évekre lebontott adatunk, ilyenek például az 1840-es évek. Erről az időszakról csak annyit tudunk, hogy 1846 és 1859 között 133 mestert tartottak nyilván. Ez idő alatt közülük többen meghaltak, néhány új belépő is akadt, évekre lebontva tehát számuk valamivel kevesebb lehetett, mégis úgy látszik, ekkor voltak legtöbben, feltehetően 100 körül mozgott a számuk. Palugyay Imre 1855-ben megjelent munkájában 96 takácsot említ.⁴³

Nagyobb ingadozást mutatnak a számok olyan években, amikor járvány pusztított a városban. Fényes Elek ezt írta Szentendrőről: „1831-ben a choleraiban 1100 lakos halt meg augusztus hónapján.”⁴⁴ Ebben a hónapban nyolc takácsmester neve mellett szerepel a jegyzőkönyvben, hogy meghalt kolerában. Ujabb járványról 1873-ban tájékoztatnak az iratok. Lehet, hogy több mester is meghalt, de tisztségükönél fogva csak kettőről emlékeznek meg: „... a kólera járvány által a testületnek jegyzője és az ifjúság részéről a bejáró mestere el hala...”

Az esetleges pontatlanságok ellenére is határozott kép rajzolódik ki a mesterek számának alakulásáról. 1767-től, a céh megalakításától kezdve lassú, de határozott, egyenletes növekedést tapasztalhatunk, egészen a 19. század közepéig, amikor számuk a legmagasabb volt. Az 1860-as évek végétől alig húsz év alatt — 1885-ig, ameddig a jegyzőkönyvek adatai terjednek — egyharmadára csökkent a takácsok létszáma. (1867/68: 69 fő, 1885: 23 fő.)

⁴² Juhász Antal 1965. 310.

⁴³ Palugyay Imre 1855. 493.

⁴⁴ Fényes Elek 1851. III. 1222.

A szentesi takácsok számának alakulása

1767:	12	1828/1829:	64
1795:	16	1829/1830:	59
1798/1799:	27	1830/1831:	71
1799/1800:	27	1831/1832:	61
1800/1801:	25	1832/1833:	62
1801/1802:	26	1833/1834:	63
1802/1803:	28	1834/1835:	62
1803/1804:	29	1835/1836:	59
1804/1805:	31	1836:	76
1805/1806:	38	1839:	75
1806/1807:	42	1852:	87
1807/1808:	43	1858:	69
1808/1809:	45	1859/1860:	70
1809/1810:	45	1860:	85
1810/1811:	45	1867/1868:	69
1811/1812:	47	1870/1871:	54
1812/1813:	50	1874:	48
1813/1814:	48	1875:	38
1814/1815:	51	1876:	37
1815/1816:	49	1877:	34
1816/1817:	49	1878:	30
1817/1818:	50	1879:	30
1818/1819:	47	1880:	34
1819/1820:	42	1881:	34
1820/1821:	40	1883:	33
—		1885:	23
1826/1827:	60		
1827/1828:	55		

Technikák és termékek a 18. század végén és a 19. században

A jegyzőkönyvek a korai takácsmunkákról nagyon kevés információval szolgálnak. Erről többet tudunk meg Balogh István takács 1794-ből való kéziratos könyvéből, amely sok más ismeret mellett a mesterség korabeli legfontosabb tudnivalóit tartalmazza. A technikai rész alapját a következőkben fogalmazza meg: „Az olyan motollán, mellynek négy oldalán esik a fonál egy ígébe van 3 szál egy pászmába 100 ige. A Bordába egy pászmába van 30 borda fog, minden fog között Két szál, van tehát egy pászmába 60 szál. A ki tehát a hány gradusú vásznat szövét, vagy sző, minden grádusba 60 szálnak kell lenni. p. o. 10-zes vászonnak a hosszába el nyúlva fekvő szálaít a vászon edgyik szélétől fogva a másikig, van 10 szer 60 szál az az 600 szál fonál.” Könyvének első részében azt ismerteti, hogy a motollára felvetett fonál mennyisége hogyan aránylik a szövött vászon mennyiségéhez. A számításnak többféle módját adja meg leírásban és táblázatban egyaránt.

Az alapvető tudnivalók, a fonalmennyiség kiszámítása után a kötésmódok leírása következik: „A Búza Szemes hímnek a nyomásáról”, „A baratzk magos húzásáról”, „A veszszős abrosz veszszejének szövéséről”. Leírja a színes, szedetttes minta készítését „Valami Kevés Veres vagy pamutos formával való bánásról” cím alatt. Ez a következő-

képpen készítendő: „*Duffla nyomásra vess egymásra Két szál fonalat által a fonálon, de ne huzd egészen a vászon vagy szövés tövibe hanem edgy kis únnyi hélyya Légyen, Vedd elő a formát mellyet ki akarsz Szönni, Visgáld meg ha nem hibás é? és hogy pontba Közép fordulón kezd el Szedni, edgy a fél végéről valamennyire Lapossan hegyzett Seftel, Vigyázz hogy edgyik Lineából a másikba által ugorván el ne téveszd, azomba minden Lineába minden üresen hagyott Kotzkára edgy pár szálát ersz alól a Szedő boton vagy Seften, és a hány üres Kotzka van, annyi pár szálát eresz a szedő páltza alá. Ellenben minden sor Lineába a hol hány Koczkát mutat bé festve a forma minden bé festett Koczkára 1 pár Szálát végy fellyül a szedő páltzára 's mikor a formából edgy fordulót fel szedtél, arról amit fel szedtél, újra elől 's meg elől Kezdvén a formát szedd mindaddig, míg a fonalat által nem szeded, ha edgy sorát a formának fel szeded, minden edgymás mellett a Szedő páltzán fellyül levő párt v. párokat végy fel a nyüstbe, 's e szerént bánj vele mindaddig míg az egész formát fel nem szeded, Ha fel van szedve és a forma meg kívánja, a mellyik sor a szedésbe utolsó volt, azt el hagyván, vissza, arra felé a mellyik első tábla volt a szedésbe, újra táblánként forgasd ki 's eszerént lész a forma ki szöve, akár kevés akár sok táblás Légyen is.*

Szedettes mintákból néhány egyszerűbb formát találunk egy másik mintakönyvben, melyet Balogh Istvánéval együtt a Koszta József Múzeum őriz Szentesen. Ezen a mintakönyvön évszám nincs, de feltehetően a múlt század elejéről való.

„*A Fehér formával való bánásról*” című rész azt mutatja, hogy nemcsak az egyszerű „*parasztvászon*” szövésének módját alkalmazták, hanem más bonyolultabb kötésmódokat is, melyeket színes, szedettes csíkokkal díszítettek. („*A Fehér formának Veressel elegyest való Szövéséről*”). A kötésmódok között gyakori a sávolykötés, az ún. „*sávolos*”, melynek több változatát használták. Az egyes formák „*húzását*” oldalakon keresztül szemlélteti, némelyiket — főként eredetükre vonatkozó — megjegyzésekkel ellátva: „*Bétsi forma*”, „*Sz Miklósiné formájja*”, „*Kiss újj Szállási*”, „*Benkőné*”, „*Ezek a Sarkadi János Úrtól küldetett húzások*”, „*F. Kis Andrásné abrosza formájja*” vagy „*Ezt a húzást szötte Ns Vintze János Úr mikor nálla voltam Szegeден*”. Egyetlen példa a minta elnevezésére, a „*kigyós forma*”.

A könyv megadja a kötésrajzokat, melyek egy része 16, 18 *sámjás* damasztok szövésére szolgál. Az egyik 12 *sámjás* kötés megjegyzése: „*fáin damask*”.

A legfontosabb alapanyag a kender volt, amely megfelelő előkészítés után finomabb textilek szövésére is alkalmas, ahogy ez Balogh István könyvében, a „*Kender Készítés modja*” című leírásból kitűnik: „*A tilólt kendert Markonként Szapuló dézsába v. Kádba rakni s bé teríteni egy úgy nevezett hamvas lepödövel v. abrosszal s felül reá egy jó tenyéryi vastagon friss ló ganéjt, s annyi vizet kell reá tölteni a mennyi a Ló ganéjt fel éri (ha lehet fojó vizet) 24 óra múlva vizet le szűrvén a gané rajta marad, azon zöld sárgás vízzel paroljuk vagy is szapuljuk a kendert, és azután folyó vízbe jól ki mossuk ezáltal igen fehérré és puhává leszz a kender úgy hogy Damasznak is meg lehet forni.*”⁴⁵

A 18. század végi, 19. század eleji takácstermékekről a korabeli limitációk szolgálnak pontosabb adatokkal. A legkorábbi, takácsokra vonatkozó limitáció 1787-ből való, amely még nem túl gazdag termékválasztékot mutat:

„ <i>Kilenczes és Tizes vászonnak egy röftül szövése</i> ”	3 1/2 kr.
<i>Tizen egygyes és Tizen Kettőstül röftül szövése</i>	5
<i>Tizen hármás, és Tizen négyestül röftül szövése</i>	5 1/2

⁴⁵ Balogh István takács kéziratos könyve 1794-től. Szentés, Koszta József Múzeum. Ltsz.: C. 326. Kéziratos takácsmintakönyv. Szentés, Koszta József Múzeum, Ltsz.: B. 535.

<i>Tizen ötös és Tizen hatos röftül szövése</i>	6
<i>Tizen hetes, és Tizen nyolczas röftül szövése</i>	7
<i>Tizen Kilenczes és húszas röftül szövése</i>	8
<i>Rácز buja vászony, akibe pamuk vagon</i>	6

A ki fellyebb akarja szövöteni, minden két gradustul a szövésnek jutalma Limitáltatik fél pénzzel fellyebb. Ezen kívül semmi kenyeret, sem más egyebet, mint az előt szoktak adni, nem légyen szabad a gazdaktul kivánni, tartozni fog egyszer s mind a fonalat felvetni. Ezen Limitatiót minden mester ember maga házán kívül, vagy pedig az műhelyibe világos helyen Köteles légyen fel függesztve tartani, úgy hogy ha ezen Limitatio nem találtatnék fel függesztve mindenkor 2 forint büntetése légyen, nem különben ha ezen Limitatiót által hágná, és fellyebb dolgozná mesterségit annyiszor a mennyiszor tapasztaltatik, mindenkor 12 forint büntetés. Ha pedig Nemes ember volna, az NS Vármegye Fiscusa által citáltatni fog és annak módgya szerént Convincaltatni.”

Az 1809-es vármegyei limitáció az előbb említett tételeket kiegészíti zsáknak-való vászonnal. „Nagyobb virágokra készült, vastagabb Asztal Kendő”-vel, „Hasonló Vékonyabb Asztal Kendő”-vel és „A leg vékonyabb, s valamivel szélesebb Asztal Kendő”-vel.

Úgy látszik, bevett szokás volt a takácsmunkák terményekért való elcserélése, mert ezt a limitáció is tiltja, s az értékesítést csak megszabott árak mellett engedi.

27 féle takácsmunkát sorol fel az 1813-as, Szegváron hozott vármegyei árszabás. A vászonszövés árát hatostól harmincasig határozták meg. Ezen kívül szerepel benne „Párna vagy Derékaj héjának való nyöstös vászon”, „Ugyan ily nemű közönséges vászon”, „Zsáknak való nyöstös vászon”, „Leg vékonyabb Asztali ruhák közönséges kotzkás”, „Középszerű Asztali ruhák”, „Közönséges Asztali ruhák”. „Asztali Keszkenyők” „középszerű”, „közönséges” és „legvékonyabb” minőségben, ugyanígy „asztali Kendők”. Végül szolgáltatásképpen gombolyítás vastagabb és vékonyabb fonálból. Az árak után itt is megjegyzik: „... azon felül Kenyér, zsiradék vagy akármí egyéb jutalom többé nem követelhetik...”

1835-ben még két, korábban nem szereplő termék árát határozták meg, a valószínűleg gyapjából szőtt „Tarka pokrótz” és a „szűnyog Háló” árát.⁴⁶

A szentesi takácsmesterség századunkban

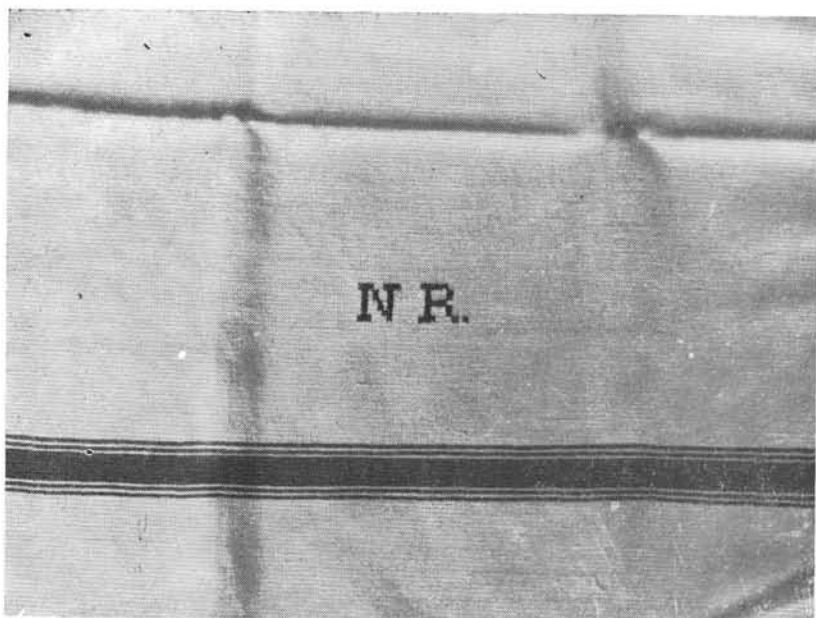
A múlt század közepén dolgozó közel száz mesterhez képest századunkra alig néhány takács maradt a városban. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Szentesen a fonó és szövőiparban dolgozók száma a segédszemélyzetet is beleértve 33 fő, 1910-ben pedig 34 fő.⁴⁷ Tevékenységükről adatközlők elbeszélései alapján rajzolhatunk képet.⁴⁸ A kihalóban lévő mesterségről gyűjtött adatokból rendkívül differenciált kép rajzolódik ki, amely a város nagyságával magyarázható, hiszen sokféle társadalmi réteg sokféle igényeit kellett kielégíteni, még a század elején is. Ez a differenciáltság

⁴⁶ CsmL Szf. IX. 15.

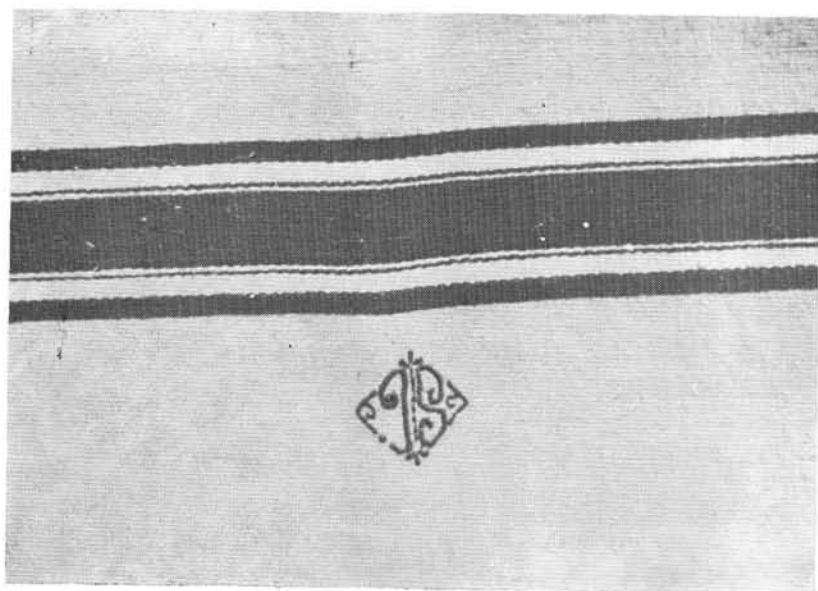
⁴⁷ Mo. Stat. 1900. 1904. 373.

Mo. Stat. 1910. 1913. 465.

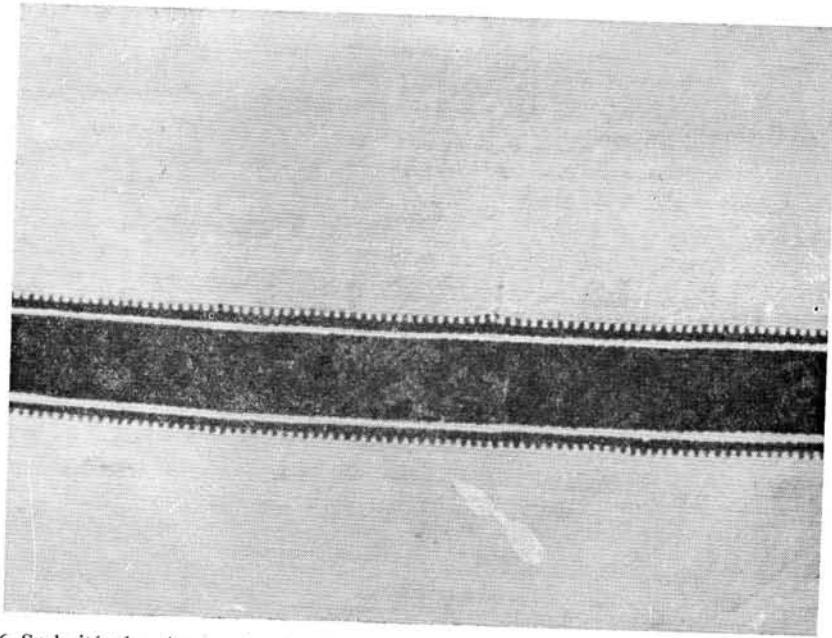
⁴⁸ Adatközlők: Babós Józsefné Sárándi Lidia (sz.: 1915), ifj. Busa László, Deák Imréné Huszka Anna (sz. 1922), Katona Lajosné Nagy Rózsa (sz.: 1908), Kovács Szilveszterné Józsa Franciska, Dr. Kovács Tiborné Aradi Katalin, Péteri János (sz.: 1921), Sipos Béláné Kiss Terézia (sz.: 1922), Tihanyi Imréné Füstí Molnár Eszter (sz.: 1909), Ugrai Imre (sz.: 1907), Dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségüket ezúton is köszönöm.

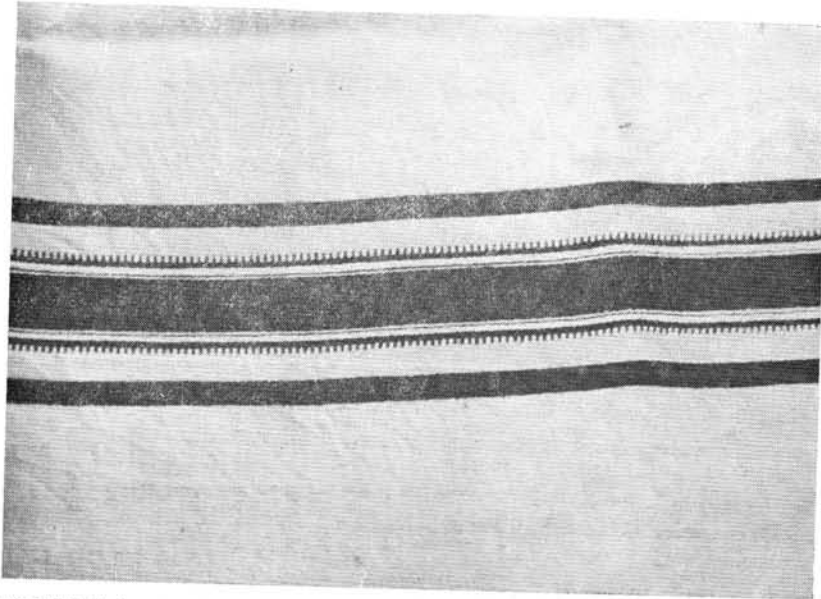
4. Edénytörölő. Készítette Katona Lajos 1952-ben. Anyaga pamut, len, díszítése kék csíkos. 42×96 cm (NR monogram: Nagy Rózsa.)

5. Törülköző. Anyaga kender, díszítése piros ötös csík. Készült a század elején. 50×98 cm. (SL monogram: Sárándi Lidia.)

6. Szakajtóruha. Anyaga kender, díszítése piros hármashalás. Készült a század elején.
71×78 cm.

7. Törülköző. Anyaga len, díszítése piros fogasötös. Készült a század elején. 58×100 cm.

a mindszenti takácmesterséggel való összehasonlításban válik különösen szembeötlővé. Ott a község takácsainak csak egyfajta paraszti igény alapján kellett dolgozni, s így munkáik is egységes képet mutatnak.⁴⁹ Szentesen századunkban megfigyelhető, hogy elkülönültek a különféle termékeket előállító mesterek: a vászonneműeket szövő takácsok, a damasztkészítő műszövők, sőt az adatközlők megemlítik a század elején már idős Sáfrán Lajost, aki rongypokrócos és zsákos takács volt. A specializálódás a mesterek anyagi lehetőségétől is függött. Az egy-két szövőszéssel dolgozó kisműhelyben csak vászonneműt lehetett szőni, a damaszt szövés nagy helyet, nagyobb és drágább felszerelést igényelt. Az írott források sajnos nem nyújtanak elegendő támpontot arra vonatkozóan, hogy ez a specializálódás mikor következett be.

A kép sokszínűségéhez hozzátartozik az is, hogy nemcsak takácsok szőttek, hanem kisebb mértékben ugyan, de dolgoztak asszonyok is, otthon felállított szövőszéken. Mivel környékünkön alig van emléke a háziszövésnek — noha valamikor gyakorlat lehetett —, az erre vonatkozó adatok külön figyelmet érdemelnek.

Az 1915-ben született Babós Józsefné Sárándi Lídia elmondása szerint édesanyja stafirungját nagyanyja szőtte otthon. Magyartési tanyájuk szobájában felállított szövőszék még a dédnagymamáé volt. A kertet maguk termesztették, a család nőtagjai áztatták, tilolták, gerebenezték, fonták meg guzsalyon és maguk szőtték fel. Édesanyja, Sárándi Jánosné Rác Lída 1879-ben született és 1905-ben ment férjhez. Stafirungját a századforduló körül készítették el. Ennek néhány darabját ma is őrzi a család. Technikájuk, díszítésük megegyezik a takácmunkákéval, az asszonyok számára azok szolgáltak például.

Hogy a takácsok tevékenysége mellett szőttek otthon az asszonyok Szentesen, azt a város történetírója, Sima László is megerősíti: „Az asszonyok foglalkozásai voltak: a főzés, sütés, mosás, takarítás, fonás, szövés és a szőtt vászonnak megfehérítése, ruhavarrás...”⁵⁰

Századunkban a következő takácsokról tesznek említést az adatközlők: a 40-es évekig szövő Béládi, Busa László (fia ma is folytatja a mesterséget), Csorba Jenő (aki Mindszentről költözött Szentésre és 1970-ig dolgozott), Huszka Ferenc (felesége özvegyi jogon vitte tovább műhelyét 1926-tól 1968-ig), Katona Lajos (1974-ig működött), Montalion Sándor (1956-halt meg), Péteri János (az egyetlen ma élő takács a század első felében induló nemzedékből, aki végig a mesterségben maradt), Tajnai János (kb. 1970-ig szőtt), és Vrana Lajos, illetve felesége (aki szintén özvegyi jogon dolgozott a felszabadulásig). Külön kell megemlíteni Ugrai Imrét, aki Péteri János mellett legfontosabb adatközlőm. Ő mint műszövő szerzett mesterlevelet a 40-es évek elején, de önálló műhelyt nem nyitott.

A mesterség század eleji helyzetének felvázolását célszerű a Vrana-műhellyel kezdeni, mert az említett takácsok jelentős része ott ismerkedett meg a szövéssel. Ugrai Imre, Péteri János, Tajnai János inasként, Busa László segédként került ide. Ez volt a legnagyobb takácműhely a városban a század első felében. Ugrai Imre 1921-ben került ide mint inas, ekkor már Vrana Lajosné vezette. Ebben az évben még Ugrai Imre volt az egyetlen inas, rajta kívül egy öreg segéd dolgozott ott. Az inasok száma hamarosan hétre nőtt, a segédeké háromra. A létszám a húszas évek végére emelkedett nagyot. Amikor Péteri János 1935-ben odakerült, már húsz kéziszővőszéken szőttek. Ekkor a létszám a következőképpen alakult: 2 inast, 6 segédet, 15 betanított dolgozót, 6—8 előmunkát (csévélést, orsózást) végző lányt alkalmaztak. A létszám e körül mozgott a harmincas évek közepétől a negyvenes évek elejéig. Ekkor a takács-

⁴⁹ Nagy Vera 1986. 109—124.

⁵⁰ Sima László 1914. 405.

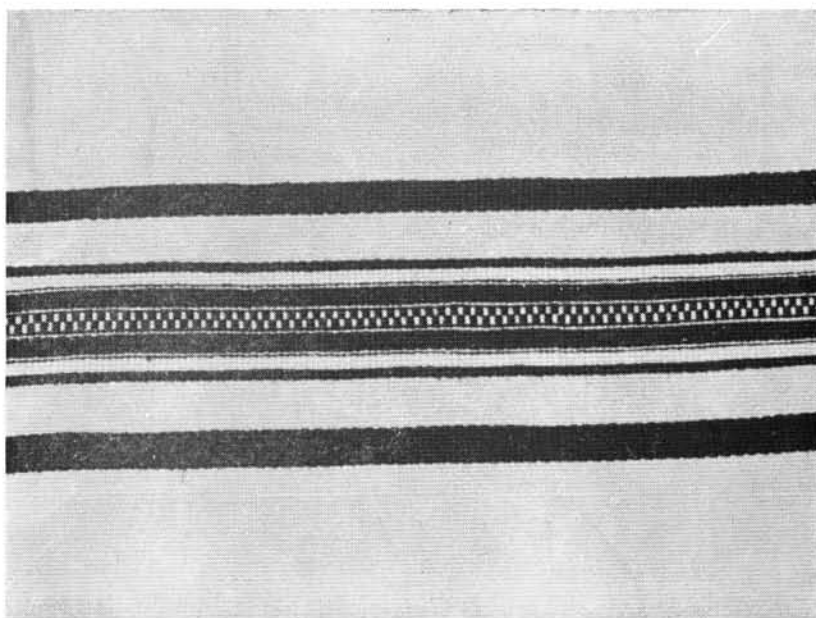
termékek iránti kereslet csökkenésével csökkent a létszám is, majd 1945 után felszámolták a műhelyt. Noha az évek folyamán sok inas megfordult itt, viszonylag kevesen maradtak meg ebben a mesterségben. Ennek oka részben az, hogy a nagy létszám ellenére sem volt szakértő mester a műhelyben, aki foglalkozott volna az inasokkal. A legfontosabbakat a segédek megmutatták, de nem szívesen vergődtek az inással, így csak az jutott előbbre a mesterségben, akit igazán érdekelt, aki megszerette. A másik ok az említett keresletcsökkenés volt. A városban ekkor már 3—4 takács ki tudta elégíteni az igényeket, több nem tudott megélni. A jobb megélhetés érdekében a Vrana-műhelyben is sokfélével próbálkoztak. Elsősorban hagyományos vászonneműek készültek itt, a több szövőszékkal működő műhelyekre jellemző munkamegosztásban. Az ún. *keskenyárut* asszonyok szőtték, a betanított dolgozók közül körülbelül tízen. Ezek a törülközők, szakajtóruhák, edénytörliők, rongyszőnyegeg keskeny szövőszéken készültek. Férfiak, segédek a szőtték lepedőket, sütőabroszokat, derékaljakat. A legügyesebbek, akik kitanulták a jacquard-gépen való szövést, készítették a damasztárut: abroszokat, szalvétákat, törülközőket. Ezek maradtak mindvégig a műhely legfontosabb termékei, de próbálkoztak mechanikai gépekkel, seelyemszövés-sel, perzsa utánzatú szőnyegszövés-sel is.

Vrana Lajosné maga hordta áruát a helybeli piacra, vidéki vásárookra, kb. 100 km-es körzetben, de fölvitte Budapestre az ipari vásárookra is. Jó eladó volt, tudta dicsérni a portékáját, de szépek is voltak. A 30-as években az üzlet úgy fellendült, hogy boltot tudott nyitni a Kossuth utcában. Ettől kezdve a piacozás elmaradt. Értékesítés szempontjából maga a műhely is igen jó fekvésű: *Felsőpárt* városrészben, Dózsa György utca 83. szám alatt állott. Ebben a városrészben éltek a szentesi gazdák, akik általában tanyával rendelkeztek. Ők még igényelték a hagyományos vászonneműeket, de lányuk stafirungjába már a drágább damasztolmit is meg tudták venni.

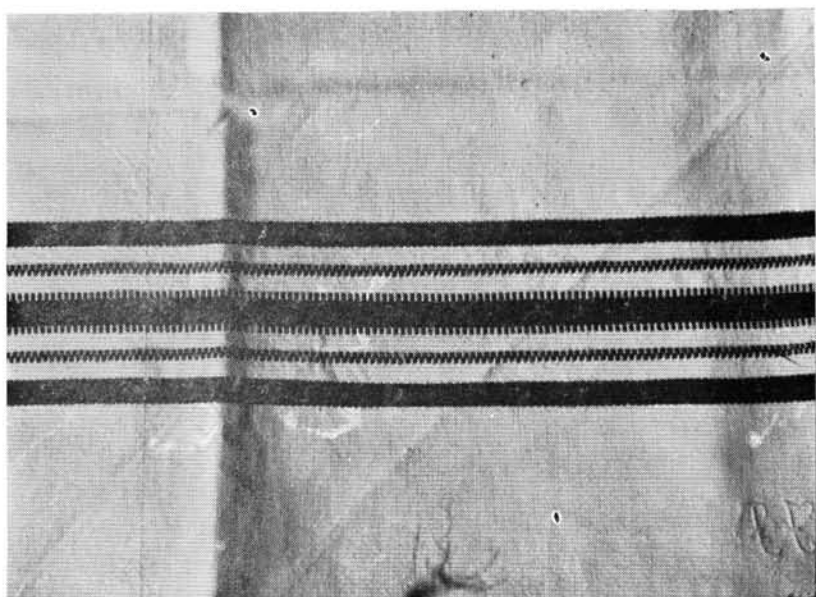
Méreteiben a Vrana-műhely után következett Montalion Sándor műhelye, amelyről igen keveset tudunk. Montalion Sándor 1873-ban született és 1956-ban halt meg, Olaszországból jött Magyarországra. Először vendéglőt nyitott, majd kitanulta a műszövő mesterséget. Főként finom damasztárut készített a város tehetősebb polgárai számára.

A kisműhellyel rendelkező mesterek közül Péteri János volt az, aki termékeinek sokféleségével leghívebben őrizte a Vrana-műhely hagyományait. 1921-ben született, 1935-től 1939-ig volt inas Vranáéknál, ahol a damasztösvést is kitanulta. Segédként megfordult egy budapesti iparművészeti szövőüzemben és dolgozott egy kendergyár kézi damasztösvő részlegénél. 1950-ben lett önálló. Ekkor még jórészt hagyományos vászonneműeket készített, de ritkábban damasztot is. 1962-ben a csongrádi Háziipari Szövetkezet szövőrészlegének vezetését vette át az alapító Csorba Jenőtől. Itt egyéni elképzelései szerint tervezett népi motívumok felhasználásával mintákat, feladata volt a tervek kivitelezése, anyagbeszerzés, az itt dolgozó asszonyok irányítása. Az általa tervezett termékeket a NIT zsűrizte. 1964-ben népi iparművész címet kapott. 1983-ban ment nyugdíjba.

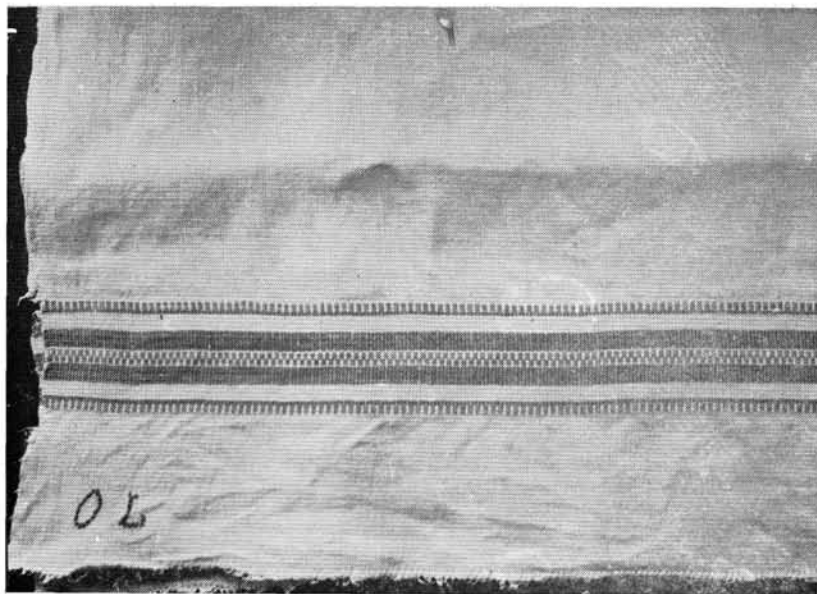
A kisműhelyek takácsai csak vászonneműeket készítettek. Ilyen volt Busa László és Katona Lajos műhelye. Busa László 1915-ben született. Tanulóidejében megfordult a mindszei Csorbáéknál, majd Vranáékhoz mint segéd került. Saját műhelyében az ötvenes évek elejéig szőtt kézisövőszéken sütőabroszokat, törülközőket, szakajtóruhákat, derékaljakat, lepedőket. Elsősorban pamutból dolgozott. Az ötvenes évektől betegsége miatt már csak kisegítő munkát végzett. Beszerzett mechanikus szövőgépet is, amelyen hímzéshez való pamutanyagot szőtték. Halála (1984) óta fia egyedül dolgozik. Pamutvászon kívül rongypokróc készül a műhelyben.

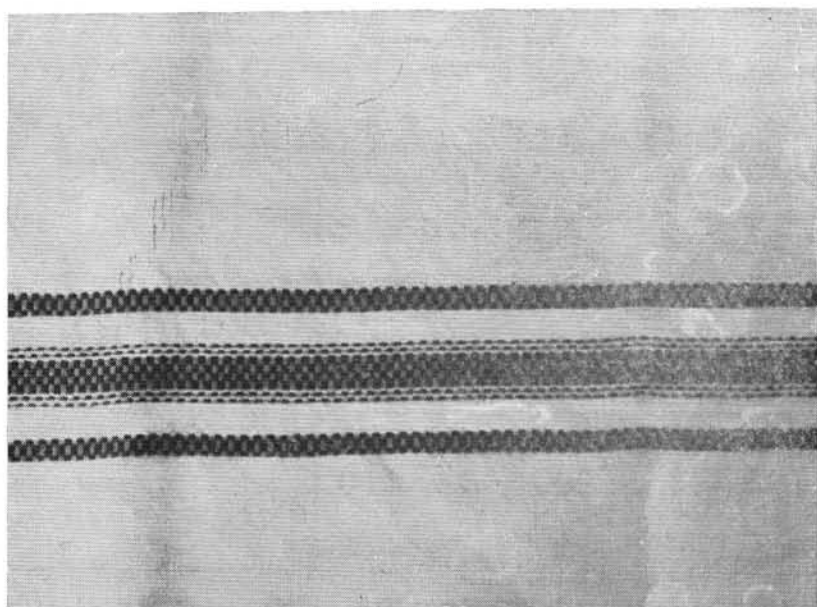
8. Sütőabrosz. Készítette Péteri János az 1950-es években.
Anyaga pamut, len, díszítése kék csíkok és fogazás. 118×174 cm.

9. Törülköző. Anyaga pamut, díszítése piros csík és fogazás.
Készült a század elején. (JF monogram: Józsa Franciska) 54×86 cm.

10. Szakajtóruha. Anyaga len, díszítése piros csík és fogazás.
Készült a századforduló környékén. (OL monogram: Orosz Lídia.) 64×67 cm

11. Törülköző. Készítette Katona Lajos 1956-ban. Anyaga pamut, díszítése piros fogazás.
51×108 cm.

Katona Lajos 1904-ben született Budapesten. Szentesre itt élő nagybátyja révén került, miután elvégezte a gimnáziumot. A mesterséget 1920 körül kezdte el tanulni Vrana Lajosnál, majd 3 évig volt segéd Vásárhelyen Nacsa Istvánnál. 1941-ben sikeres mestervizsgát tett, amelynek alapján „takács és gépiszövő” mesterré nyilvánították. Szentesre visszatérve iparendélyt kért s 1974-ig mint önálló iparos dolgozott. 1976-ban halt meg. Segítséget egyedül felesége Nagy Rózsa jelentett neki, aki csévélt, gombolyított, cérnázott, árult a piacon, vásárokon.

Vranáné mellett Huszka Ferencné Bagaméri Erzsébet gyakorolta özvegyi joggal a mesterséget, Férje fiatalon, 1926-ban halt meg. Huszka Ferencné tudott szőni, de egy segédet is alkalmazott, amikor pedig gyermekei megnőttek, fia, lánya segített neki. Műhelyükben három különböző szélességű szövőszék volt, mindhárom felvetették és amelyik fajta termék elkészítése sürgősebb volt, azon dolgoztak. 1968-ig szőtte, termékeiket a helyi piacon értékesítették.

Noha önálló műhelyt nem nyitott, mégis tanulságos Ugrai Imre életútja, amely a felszabadulásig szorosan kötődött a Vrana-műhelyhez. Szeretett volna tanulni, a gimnáziumot el is végezte, de anyagi helyzetük nem engedte a továbbtanulást. A mesterséget nem maga választotta. Szomszédjukban volt a Vrana-műhely. Vranánénak megtetszett a gyerek, s az apjával egyezkedett, kosztot, ruhát, szállást ígérve. Így került Ugrai Imre 1921-ben a műhelybe. A mesternétől egy pár cipőt, nadrágot, zubbonyt kapott, amiért kezet kellett csókolni. Amíg kitartott a ruha, addig hordták, ha már tönkrement, elszakadt, akkor kaptak újat. Felszabaduláskor nem kapott semmit. A koszt addig volt jó, amíg maga volt inas, ahogy nőtt a létszám, úgy romlott a minősége. Ekkoriban már nem volt szokás az inast más munkára használni, a szövással kapcsolatos munkák mellett a műhelytakarítás és az áru piacra hordása tartozott a feladatai közé. Ilyen nagy műhelyben az inas hasznosabb volt, ha a mesterséget gyakorolta, a házimunkára szolgálót fogadtak. Mesterségen kívüli munkákra inkább csak kisebb műhelyekben, ott is ritkán fogták az inast. Ugrai Imre három évig volt inas, s hogy a mesterséget megszerette közben, az bizonyítja, hogy nemcsak a hagyományos vászonneműek készítését tanulta ki, hanem a bonyolultabb damaszt-szővést is. Inaszvizgájára három öreg mester jött ki a műhelybe megnézni, hogy dolgozik. 1924-ben lett segéd. Hosszúra nyúló segédévei alatt megfordult a kecskeméti Hirsch Adolf műhelyében, egy budapesti kéziszövődében, majd visszatért a Vrana-műhelybe. 1942-ben mestervizsgát tett Szegeden, s ettől kezdve már „mesterúr” lett a megszólítása. Önállóan nem dolgozott soha, de a műhelyben szükség volt valakire, aki irányítja a munkát, s őt kérték föl művezetőnek. A felszabadulás után a műhely nem jutott alapanyaghoz, így hamarosan be kellett zárni. Ugrai Imre ezután zöldség- és gyümölcsstermesztéssel foglalkozott, többet nem szőtt, amit a mai napig nagyon sajnál.

Alapanyagok

Századunkban a kender hagyományos házi feldolgozása és megszövetése takáccsal már nagymértékben háttérbe szorult. Ennek gyakorlatával már csak elvétve, tanyán találkozunk. A magyartési tanyavilágban a század elején még jártak fonókba, ahol a kendert guzsalyon fonták. A takácsok egyre inkább gyári anyagokból dolgoztak. A Vrana-műhely számára a fonalat gyáraktól, nagykereskedőktől rendelték, házilag font kendert ide nem vittek, kivéve a zsáknak valót, amit férfiak kallantultak kócból. Katona Lajos műhelyébe még a negyvenes években vittek kendert a megrendelők, de már csak vetüléknek használták, a lánconál pamut volt. A pamutot, lent Pesten vásárolták. A kender az 1940-es években kezd teljesen kiszorulni a hasz-

nalatból. Ifjabb Busa László szerint ők kenderből nem dolgoztak, csak pamutból, ritkábban lenből. Huszka Ferencné műhelyében is első helyen állt a pamut az alapanyagok között, azt követte a len. Kenderből csak az 1920—30-as években szőttek zsákokat.

A damasztok alapanyaga a pamut és len volt, vagy pedig fényezett pamut és mőselyem.

Péteri János elmondása szerint a takácsok maguk fehérítették a kender, len és pamutfonalat is. Erre kétféle eljárást ismertek. A régebbi módszer szerint a kender és lenfonalat zsírszódás vízbe áztatták, majd üstben kifőzték. Amikor kész volt, az egész üstöt levették, kicsavarták a fonalat a vízből. A fölmelegedett üstházba vizes zsákvasznat terítettek, a nedves fonalat abba tették egy éjszakára, ahol saját gőzében kifehéredett. A következő nap tiszta vízben kimosták. Az újabb módszer szerint klórlúggal fehérítették. Ez kevésbé volt munkás, gyorsabban ment, pamuthoz is használhatták. A közönség azonban jobban szerette a régi módszert, mert a klór sokat rongált a növényi rostokon. Vásárlás előtt sokan megszagolták az árut, hogy mivel fehérítették. Vranáné a régi módon fehérített mindvégig.

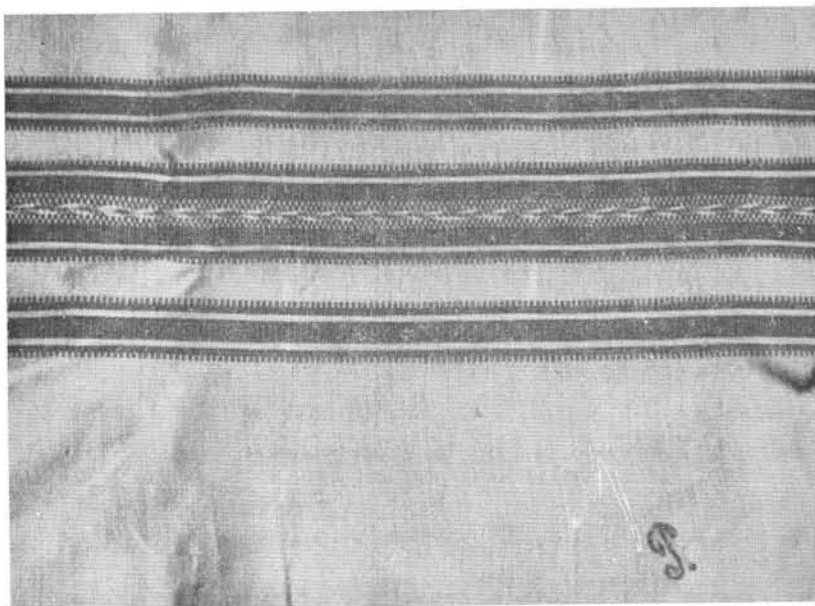
Az elkészült vászonnemű utókezelése mángorlással történt. A kender, de különösen a lennel átszőtt árut mángorolták szövés után, a pamutot nem. „A lenáru, ahogy megmángorlódott, szép fényt, habos moaré felületet kapott” — mondta Péteri János. A mángorlás nem helyben történt, hanem végekben vitték el az árut Kiskunfélegyházára, Velicsek Jenő kékfestőhöz, aki bérben végezte el a mángorlást. A nagyméretű ládamángorló ugyanis nagy helyet foglalt egy-egy műhelyben, nem lett volna gazdaságos beszerezni.

Felszerelés

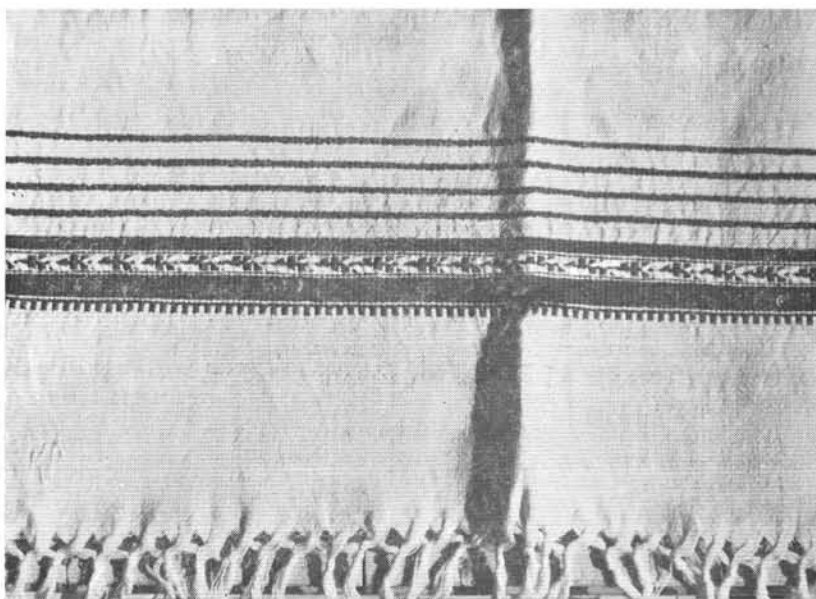
A takácsműhelyek legfontosabb eszközei a különböző szélességű kéziszővőszékek voltak. Kis műhelyekben csak ezeken dolgoztak. A Vrana-műhelyben ezek mellett négy damasztzővőszék is állott: 70, 80, 110, 140 cm szélességű damaszt szövésére alkalmas. Míg itt már a felszabadulás előtt volt mechanikai műhely is, addig a kis-műhelyekbe csak az 1950-es, 60-as években tudtak gépeket beszerezni. Katona Lajos 1958-ban vett mechanikai szövőgépet, amelyen egy napi munkával 25—30 métert lehetett szőni, míg a kéziszővőszéken 10—12 métert. Busa László műhelyébe a 60-as évek végén kerültek mechanikus gépek.

Az egyszerű takácsszövőszékek 2, 4 vagy 6 lábítóval illetve nyüsttel működtek. Az egyszerű vászon szövéséhez két nyüst elegendő, a csíkozáshoz már négy nyüst szükséges, mintázáshoz pedig hat, ahol két nyüst hosszított szemű, amely a csoportosan befűzött szálak segítségével tette lehetővé a mintázást. A vetülék beszövése *kézivétel*lővel történt, ebbe helyezték a *csévét* a rátekerter fonállal. A cséve nádból, esztergált fából vagy papírból készült.

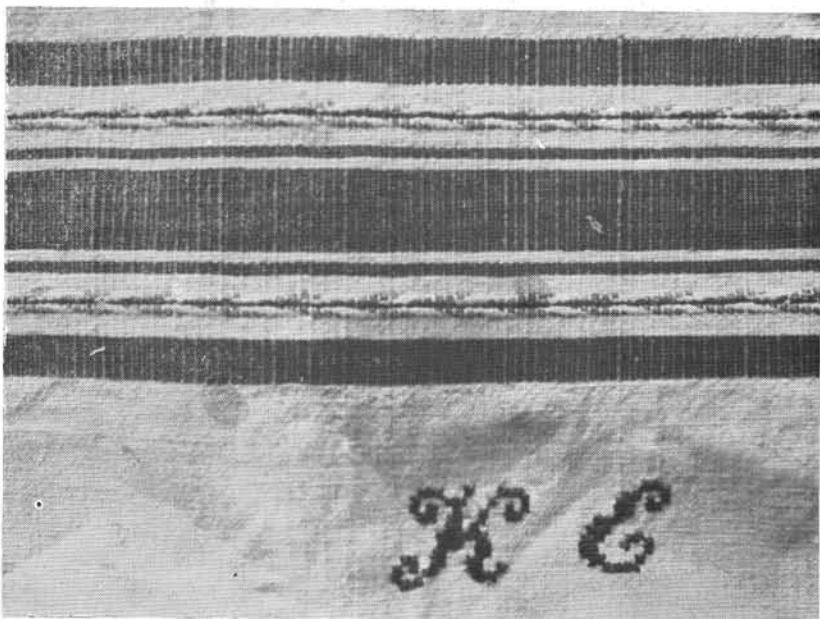
A század elején szerelték fel a takácsszövőszékek egy részét *gyorsvetélő*vel vagy *kerekesvetélő*vel. Ez a kerekeken gördülő vetélő a *bordaládán* elhelyezett fiókokba szaladt be, mozgatására pedig az ún. *snell madzag* szolgált. A fonál csévére tekerésére a hagyományos, kerekes, négy lábbon álló *csévélő*t használták, a *matringos fonál* legombolyításához pedig az állványos gombolyítót. Erről a fonál a *tárcaorsókra* került vagy felcsévéltek vetüléknek. A *tárcaorsókat orsótartó állványra* vagy régebbi nevén *spulnitartó állványra* tették, s fölvetéskor a fonalat erről vezették le és fűzték be a *felvetőlapockába*, ami megadta a fonalak sorrendjét. Innen hozták a fonalat a nagyméretű *felvetőállványra*. A fonalat ahányszor körbeforgatták az állványon, az adta a hosszát, ahányszor le- és fölhaladtak vele, az adta a szélességét a készülő vá-

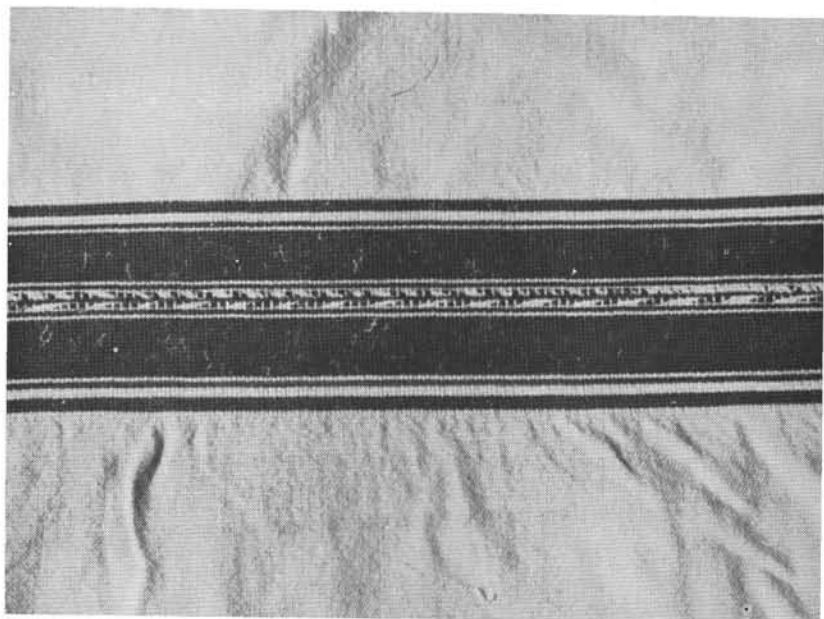
12. Sütőabrosz két szélből. Anyaga kender, díszítése piros rozsmaringos.
Készült a múlt század végén. 107×164 cm. (P monogram: Panyik Tóth Franciska.)

14. Törülköző. Anyaga pamut, kender, díszítése „félrozsmaringos”
Készült a század elején. 48×92 cm.

13. Törülköző. Anyaga kender, díszítése piros csík, két rozmaringgal. 60×86 cm.

15. Sütőabrosz. Anyaga pamut, díszítése piros rozmaringos. 114×168 cm.

szonnak. Az alsó és felső kereszteződéseknél zsinórral bekötötték, majd *láncba szedve* levették. A láncfonal fölhengerezését három személy végezte. A *lánchenger* nütös részébe illeszkedett egy négyszögletes keresztmetszetű pálca, az ún. *komposztor*, erre húzták föl a láncfonal alsó részét, és így erősítették a lánchengerre. A fonalak kereszteződéséhez két lécet, *cséppálcát* helyeztek. A fonalat ezután az elosztólécbe, a *fogasba* szedték. Egy személy feszesen fogta a láncfonatot és engedte tovább, egy a fogast tartotta, egy pedig hajtotta föl a lánchengerre. A fonalak elülső végét elvágvá fűzték be sorba a nyüstbe és a bordába.

Századunkban a láncfonálhoz cérnázott, azaz több szálból összesodrott pamutfonatot használtak. A háború alatt és közvetlen utána nem kaptak a kisiparosok cérnázott fonatot, ezért kénytelenek voltak cérnázógépeket csináltatni. Katona Lajos 1948-ban, Vásárhelyen csináltatta egy lakatossal, de volt Busa László műhelyben is.

Technika, díszítés

A hagyományos vászonműeket négy nyüstös szövőszéken szőtték, noha az alapvető kötésmód, a vászonkötés két nyüsttel is megoldható. Négy nyüst használatát a díszítés tette szükségessé. A díszítmények elnevezéseiről a mai takácsok már nagyon kevés adattal tudnak szolgálni. Ezt azzal magyarázzák, hogy amikor ők a Vrana-műhelybe kerültek, ott már nem volt igazi mester, aki oktatta volna őket. Amit megtanultak, a segédektől lesték el.

Az egyszerű, de erősebben bevett színes csikra itt is használták a *vertcsík*, a fogazásra az *istámos*, az apróbbra az *egérfogú* elnevezést. A díszítő csikegyüttesek nevei: *hármascsik*, *fogasötös* és a parasztasszonyok által nagyon kedvelt *rozmaringos*.⁵¹ A derélajcsikok nevei: *hármás*, *ötös*, *hetes*, *kilences*, *jóska*, *kokovai*.

A díszítés anyaga piros pamutfonál, kisebb mértékben kék. A hagyományostól eltérő színezésű csikok csak az 1940-es, 50-es években terjedtek el.

A bonyolultabb damaszt szövés lyukkártyás rendszerű jacquard-gépeken történt. A minta lyukkártyára való átvitelét is maguk készítették a takácsok. Egy nagy abroszhoz 300—400 lyukkártya kellett, amely a minta felét tartalmazta, az abrosz másik felén ugyanez jött fordítva.

Termékek

Hagyományos takácstermékeknek azok a textilfélék tekinthetők, amelyek még a század elején a lányok stafirungját alkották, s amelyekből a vagyoni helyzetnek megfelelően, határozott számú darabot állítottak ki. Ilyen, meghatározott számú vászonműből álló kelengyét már idősebb adatközlőim sem kaptak, viszont édesanyjuk még kapott. Legpontosabban Babós Józsefné emlékezett édesanyja 1905-ben összeállított stafirungjára. Ennek a darabjai: 6 törülköző, 6 szakajtóruha, 2 sütő-abrosz (egyik kenyérsütéshez, a másik tarhonyaszárításhoz), 4 lepedő, 2 derélalj, 6 nagypárna, 2 dunna, kispárnák, ingvállak, alsószoknyák. Módosabb gazdacsaládok lányai törülközőkből 12, lepedőkből, ingvállakból, alsószoknyákból 6—6 darabot kaptak. Babós Józsefné 1935-ben ment férjhez. Ő már nem kapott vászonműt stafirungba, hanem damaszt törülközőket, abroszokat, szalvétákat. Az anyjától örökölt vászon törülközőket, szakajtóruhákat nem használta, eltette emlékebe.

⁵¹ A díszítés technikája és elnevezései megegyeznek a mindszei takácsszöttek díszítésével. Ezek részletesebb leírását lásd: Nagy Vera 1986. 112—112.

Tihanyi Imréné stafirungjában már csak 2 sütőabrosz és 6 szakajtóruha szerepelt. Ezeket a 20-as években piacon vették. Sipos Bélánét sem stafirozták ki vászonneműekből, 1941-ben nászajándékba kapott egy sütőabroszt. Az anyjától örökölt szakajtóruhákat térszaszárításra használja. Szintén ebben az évben ment férjhez Kovács Szilveszterné, aki édesanyjától örökölt szőtteket. Maga is szövettet derékaljakat, zsákokat Tajnai János takáccsal, a nagyapja által termesztett és feldolgozott kenderből.

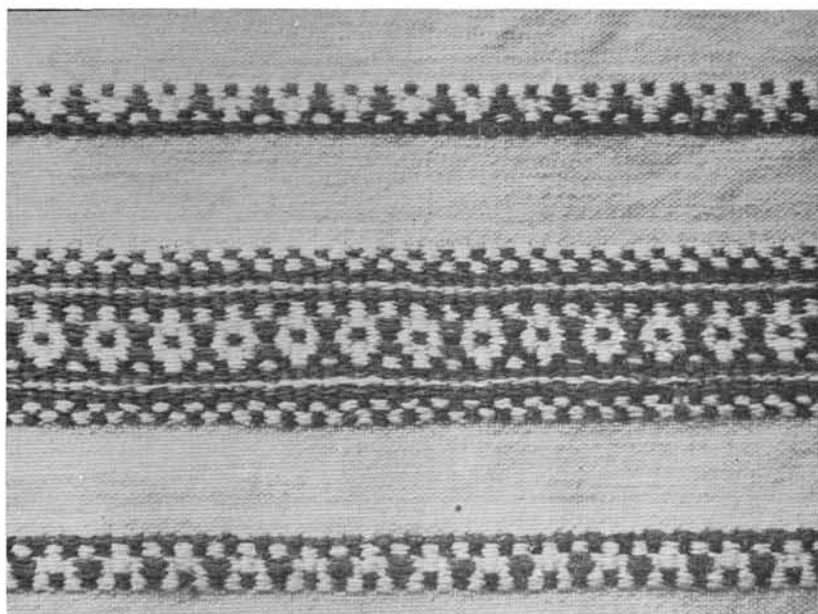
Ezek az adatok megvilágítják a hagyományos vászonnemű kiszorulását a használatból, de azért is fontosak, mert segítséget nyújtanak a gyűjtött, fotózott textilek datálásában. Évszámos szőttesekkel a legritkább esetben lehet találkozni. A vászonneműek általában anyáról leányra öröklődtek, így ha a családban maradtak, körülbelül meg lehet határozni a készítés idejét. Mivel a lányok kapták férjhezmenetelük idején, így ennek évszáma némi támpontot ad koruk meghatározásához. Ez nem minden esetben tekinthető pontos adatnak. A kelengye készítését már évekkel előbb elkezdték: megszövtették a vásznat, a szükséges homikat megvarrták, monogramot varrtak bele. Ahol az asszonyok rendszeresen termesztettek kendert és fel is dolgozták, ott természetesen a házasságkötésük után is szövettek, máshol piaci, vásári beszerzés során pótolták a tönkrement textileket. A megkímélt darabokat a lányok örökölték, noha valamikor az anyjuknak készült, sokszor belevarrták saját monogramjukat. Még nehezebb a dolgunk, ha olyan darabokkal találkozunk, amelyekre vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre. Ez esetben csak az alapanyag és a díszítés nyújt csekély támpontot a készítés idejének meghatározásához.

Hagyományos vászonneműek utoljára az ötvenes években készültek. Közvetlenül a felszabadulás után nem volt alapanyag, később kiutalásra lehetett kapni pamut- és lenfonalat. Az említett termékeken kívül abból készültek még abroszok, konyharuhák (edénytörölők, pohárruhák), 140 és 160 cm széles lepedők pamut és len keverékből. Négy nyüsttel, sávolykötéssel szőtték durvább kenderfonalból a zsákszövetet. Huszka Ferencné termékei között szerepelt a sajtruha, melyet pamutból, ritkára szőtt. Főképp juhászok vásárolták sajtkészítéshez. Ugyancsak az 50-es évekig készültek derékaljak, tiszta pamutból, sávolykötéssel. Szövése nehéz munka volt, mert nagyon össze kellett verni az anyagot, hogy szorosan álljanak a szálak, a toll ne bújjon át rajta.

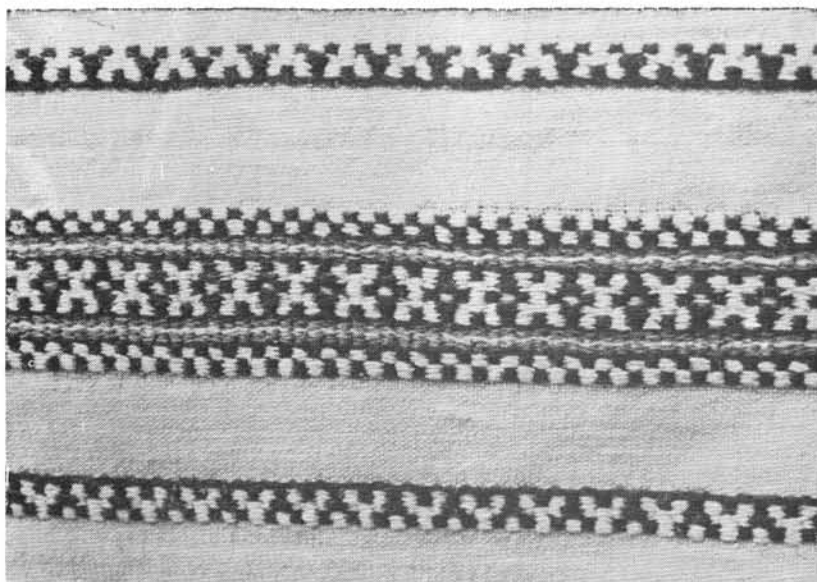
A hagyományos takácstermékek közül mai napig a rongypokróc maradt meg, de míg manapság padlóra terítve szőnyegként használják, addig a földes parasztszobákban ezek padkatarók, ágytakarók voltak. Ezen kívül a szentesi takácsok kézimunkanyagot szőttek, ami már újabb igény. Ma Busa László gépi szövőszéken készíti.

Külön említem azokat az anyagokat, amelyeket viseletre szántak. Házi- vagy takácsszőttes lehetett a múlt századi szentesi viselet több alsóruhája, melyeket Sima László említ: a férfiak inge, gatyája, az „előkelőbb asszonyok” hosszú inge, és a „közönséges asszonyok” ingválla, pendele.⁵² Századunkra ennek emléke is alig maradt. Népszerű volt viszont még századunk közepén is a tiszta pamut *takácszefir*. Amelyik takácsnak volt gépi szövőszéke, azon készítette, mint például Katona Lajos. Szőtték fehérben és színesben egyaránt. 30–40 méterével rendelték ágyneműk, férfingek varrásához. Erősebben sodrott pamutból szőtték a munkásruhának való *cajg* anyagot. Láncfonala fehér, a *beverő* fekete, vagy pedig össze volt cernázva a fehér és a fekete, így adott szürkés hatású mákos mintát.

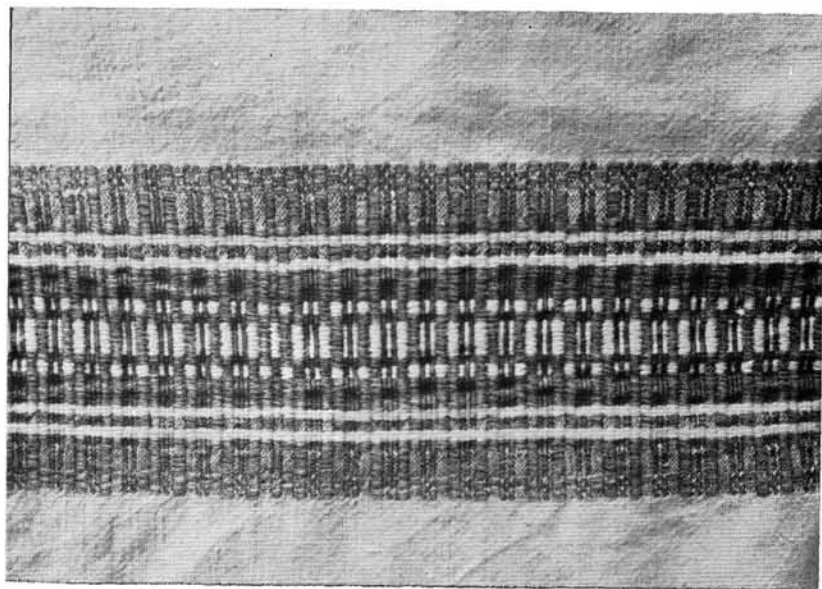
⁵² Sima László 1914. 390–391.

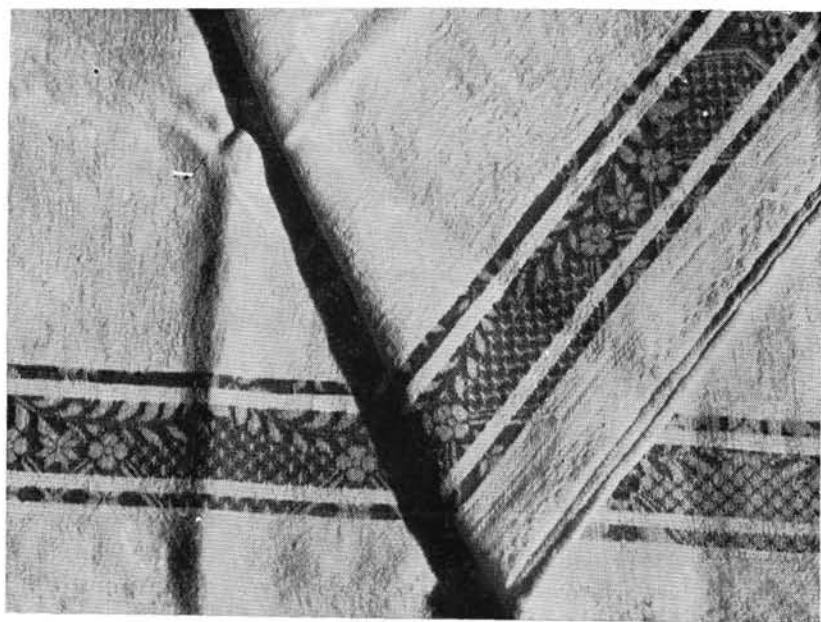
16. Sütőabrosz. Részlet a 2. képen látható abroszról. Középső sorának díszítése szerepel a közölt mintakönyv képei között is. (TJM Ltsz.: 87.19.8)

17. Sütőabrosz. Részlet a 2. képen látható abroszról. Középső sorának díszítése szerepel a közölt mintakönyv képei között is. (TJM Ltsz.: 87.19.8)

18. Sütőabrosz két szélből. Anyaga kender, díszítése piros csíkok és fogazás.
(TJM Ltsz.: 87.19.9.)

19. Szakajtóruha. Mintás damaszt, készült a Vrana-műhelyben az 1910-es években.
71 × 75 cm.⁵³

⁵³ A fotókon látható szöttek többsége magántulajdonban van, ezeket adatközlőim fotózásra rendelkezésemre bocsátották. Néhány szentesi takácsszöttest a hőmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum őríz Kis Ernőné Hideg Erzsébet gyűjtéséből. Ezeket a képek szövegénél TJM rövidítéssel jelöltem.

A háború után, amikor nem lehetett ruhaanyagot kapni, az asszonyok rokkán font gyapjút vittek a takácsokhoz szövetni. (Gyapjú felhasználására más adatot nem találtam.)

A damaszt szövése Szentesen a Vrana-műhely bezárásával megszűnt. Munkaigényes voltánál fogva drágább a vászonműeknél. A pamut és len keverékéből készült tartósabb és drágább mint a műselyem, de ez utóbbit tartották mutatósabbnak. Vásárlói a város módosabb rétegei voltak.

Népi szöttesek motívumait felhasználó falvédők, szádafüggönyök, konyhagar-nitúrák már a háziipari szövetkezetek megalakulása előtt is készültek. Ezek azonban nem kötődtek a helyi takács hagyományokhoz. Más vidékeken vagy újságokban látott motívumokat használtak fel. A háziipari szövetkezet számára tervezett darabokon sem a régi, környékbeli díszítést alkalmazták.

Értékesítés

A Vrana-műhellyel kapcsolatban az értékesítés néhány módját már megemlíttem. Kb. 100 km-es körzetben vásároztak nemcsak Vranáék, hanem a kisebb műhelyek mesterei is. Katona Lajos a következő helységek vásárain fordult meg: Szeged, Makó, Tömörkény, Battonya, Csanytelek, Csépa, Tiszakürt, Kistelek, Öcsöd, Csongrád, Tiszaföldvár. Távolabbra nem mentek. Vásárokra az iparosok összefogtak és többen rendeltek szállítóeszközt, régebben lovaskocsit, később teherautót.

A hétfői és csütörtöki helybeli piacokon a takácsok feleségei árultak. A szentesi piacokon vásárhelyi takácsok is megfordultak.

Kovács Szilveszterné gyermekkorából emlékszik rá, hogy más vidékről jött házalók, valószínűleg tótok járták a várost és cserépedényekkel együtt szötteket árultak. Portékáikat terményekért cserélték.

*

Dolgozatomban megpróbáltam összegyűjteni mindazokat az adatokat, melyek segítségével a szentesi takácsmesterség felvázolható a 18. század végétől napjainkig. Az a tény, hogy a mesterség hagyományos formájában már kihaltnak tekinthető, magyarázatot ad a tanulmány hiányosságaira. A levéltári források a jövőben is a kutatók rendelkezésére állnak, de az adatközlőktől való gyűjtés számára e témakörben ez volt az utolsó pillanat.

IRODALOM

Bálint Sándor

1957 Szegedi szótár. I—II. Budapest

1977 Ünnepi kalendárium. I—II. Budapest

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I—II. Pest

Juhász Antal

1965 Kismesterségek. In.: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 308—310.

Keller Lajos

1900 Mindszent története 1700—1900. Mindszent

Kiss Lajos

1943 A szegény asszony élete. Budapest

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere

1976 I—II. Budapest

Magyar Statisztikai Közlemények

1904 Új sorozat. 2. kötet. Budapest

1913 Új sorozat. 48. kötet. Budapest

Nagy Vera

1986 A mindszei takácsmesterség. MFMÉ 1986—1. Szeged, 109—124.

Palugyay Imre

1855 Békés—Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest.

Pozsár István

1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád

Sima László

1914 Szentés város története. Szentés

Weberei in Szentés

Nagy, Vera

Die Weberzunft in Szentés gehörte zu den frühesten und grössten Zünften der Stadt. Sie wurde 1767 von 12 Webermeistern gegründet. Die Zunftperiode kann mit Hilfe archivalischer Quellen untersucht werden. Wir verfügen jetzt über drei Protokolle, das früheste beginnt mit Aufzeichnungen aus dem Jahre 1793.

Die Zunft in Szentés hatte mehrere Filialen (in Mindszent, Szegvár und Orosháza), sie wurden aber mit dem Zuwachs der Meister allmählich selbständig.

Die Protokolle und die Privilegienurkunde aus 1820 zeigen die Rechte und Pflichten der Lehrlinge, Gesellen und Meister sowie gewisse Züge des Zunftlebens auf. Die Bedingung der Aufnahme war das Meisterwerk, die Umstände dazu waren stark reguliert. Die Meisterwerke sollten in den Wintermonaten hergestellt werden, im Winter hatten die Meister nämlich mehr Zeit für die Arbeit der Kandidaten. Diejenigen, die ausser der Zunft arbeiteten d. h. die Pfuscher wurden streng bestraft: sie verloren den Weberstuhl und waren verpflichtet, Strafgeld zu bezahlen.

Die Aufgabe der Zunft war mehrseitig: Hilfe und Unterstützung der Witwen und Waisen sowie der verarmten Meister, dann die Urteilsfindung im Falle kleinerer Vergehen, die nicht bloss die Meister, sondern auch ihre Familienangehörigen betrafen.

Der Zunft gehörten katholische und reformierte Meister gleichfalls an. Die Patronin der Zunft war die Heilige Anna seit den 1820-er Jahren, sie wurde oft Patronin derjenigen Handwerker, deren Arbeit mit einer weiblichen Tätigkeit, zB. mit Weberei und Schneiderei im Zusammenhang stand. Das Gesetz von 1872 gestattete die weitere Tätigkeit der Zünfte nicht, aber die Organisationsformen lebten noch weiter.

Der Zuwachs der Meister dauerte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts fort, zu dieser Zeit zählten sie schon ungefähr 100. Ab Ende der 1860-er Jahre bis 1865 nahm ihre Zahl wesentlich ab. (1867: 69, 1885: 23) Diese Tatsache weist auf den Niedergang der Weberei im vergangenen Jahrhundert hin.

In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts waren bloss einige Meister noch tätig. Sie wählten Spezialgebiete: einige webten Säcke, andere Fleckmatten, einige Leinen und wieder andere Damast. Zur Zeit der Jahrhundertwende webten auch die Frauen zu Hause. Das war aber trotzdem eine Seltenheit.

Die grösste Werkstatt in der Stadt gehörte der Frau von Lajos Vrana an, sie arbeitete in den 1930-er Jahren mit etwa 30 Angestellten. Sie war in der Lage, ein Geschäft zu eröffnen. Die Meister der kleineren Werkstätte waren aber darauf gezwungen, ihre Waren selbst zum Markt zu bringen.

In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts wurde der hausverarbeitete Hanf durch den Flachs und vorwiegend durch die Baumwolle ersetzt.

Anfang des Jahrhunderts bestand die Staffierung der Mädchen aus vorgeschriebener Zahl der Leinen: 6 Handtücher, 6 Backkorbtücher, 2 Tischtücher, 4 Betttücher, 2 Unterbette, 6 Grosskissen, 2 Überzüge, Kleinkissen, Mieder, Unterrücke. Solche Staffierung wurde von den 20-er und 30-er Jahren nicht mehr zusammengestellt, die wichtigsten Stücke wurden auf dem Markt gekauft. Die billigen Fabrikprodukte wurden bevorzugt. Traditionelle Leinen wurden zum letzten Mal in den 50-er Jahren hergestellt.